

AHMED VEFİK PAŞA'NIN ESERLERİ*

F. A. TANSEL

B. Adapte, Terceme İlk Eserleri

ve

Lehçe-i Osmânî (1869-76)

Vefik Paşa'nın, 1869'dan başlayarak Fransız edebiyatından terceme ve *adaptation* suretiyle eserler yazmasının sebebini, bu tarihte memleketimizde Osmanlı tiyatrosunun te'sisinde aramak lâzımdır.

1869'da, üç senedenberi başta Âli Bey ve arkadaşları olmak üzere millî bir hususiyet verilmek istenilen Gedikpaşa'daki tiyatro, Güllü Agob'un müdürlüğünde Osmanlı Tiyatrosu adıyla te'sis olunmuştur. Abdül'aziz'in fermanı ile on yıllık imtiyaz verilmekle beraber, *maşrapa*, *bayram*, *çılplak* v.b. kelimeleri *marşopa*, *baryam*, *çılplak* şeklinde söyleyen yabancı artistlerin şivelerinin düzeltilmesi, yerli âdet ve terbiyemize uygun eserlerin terceme ve te'lifi de ileri sürülmektedir; halbuki temsil olunan piyesler Fransız hayatına uygun, millî terbiyemize aykırıdır; umumiyetle Paris'in o devre âit ahlâk bozuklukları ile istihza yolunda olduğundan, faydalanmak şöyle dursun, zararı mucip olmaktadır. Terceme ve adapte edeceğimiz eserler, yalnız bizim değil, bütün dünyanın faydalandığı Molière'in eserleri olmalıdır. Bunun için bir komisyon teşkili, temsil edilecek piyeslerin kontrolü de düşünülmüştür¹. İşte Ahmed Vefik Paşa, memleketimizde tiyatro sâhasında bu çalışmaların hâkim olduğu devirde Molière'den terceme ve *adaptation* eserler vermeğe başlamıştır; 1864 - 71 yılları arasında resmî vazifeden uzak, azledilmiş bulunması da, bu yolda çalışmağa elverişli bir zaman hazırlamıştır.

1861'de Şinasî, görmeden evlenmenin meydana getirdiği mahzurları ele almış, Molière'in *Zor Nikâhı* te'sirinde kalarak, Türk edebiya-

* Bu makalenin I. Vefik Paşa'nın Hayatı, II. A) İlmî Eserleri bölümleri, *Belâten*'in bundan önceki sayısında (C. xxviii., nu. 109, Ocak 1964) dır.

¹ Âli Bey, *Osmanlı Tiyatrosuna Verilen İmtiyaz*, *Diyojen* mec., nu. 2, 19 Teşrinisani, 1286 (1 Aralık, 1870). *Tiyatro*, *ayn. mec.*, nu. 44, 14 Ağustos, 1287 (26 Ağustos, 1871).

tında Avrupaî tarzda ilk te'lif piyesi, *Şâir Evlenmesi*'ni yazmıştır². Vefik Paşa'nın, yanılmıyorsak, ilk tiyatro eserini Molière'in *Le Mariage Forcé*'undan adapte ettiği *Zor Nikâhı*'nın teşkil etmesi mânâlıdır³. Matbaa-i âmire'de basılan ve kapağında 11 Şa'ban, 1286 (15 Kasım, 1869) tarihini taşıyan bu eserle aynı senede yine Molière'den *George Dandin*'i ve *Le Médecin Malgré Lui*'yi *Yorgaki Dandini*, *Zorâkî Tabîb* adıyla adapta ettiğini görüyoruz⁴. *George Dandin*, 1869'da Osmanlı

² Fâhir İz, *XIX. Yüzyıl Başında Yazılmış Türkçe Bir Piyes—Vakâyi-i acibe ve Havâdis-i garibe-i Keşşger Ahmed* başlıklı makalesinde, 1956 yazında Viyana Kütüphânesi'nde, bir yazma mecmuada adı geçen piyesin bir nüshasına rastladığını kaydederek şu bilgiyi veriyor: Bu Türkçe metni yazanın adı zikredilmemiştir; Arap harflerini sonradan öğrenen yabancıların tipik yazısı ile kopya edilmiş olan eserde, yer yer imlâ ve istinsah yanlışları vardır. Kitabın sonunda, istinsah edenin adı (اسکرلج) İskerleç) olarak yazılıdır. Üç yabancı dile tercemeleri de, aynı kimse tarafından istinsah olunmuştur. Piyesin Almanca ve Fransızca'ya Johann (Jean), İtalyanca'ya Testa tarafından çevrildiği kayıtlıdır. Tercemelerin başında, bu dillerde, "*Pabuççu Ahmed'in garib vak'aları ve sergüzeşleri*; üç perdelik komedi; Türkçe'den terceme edilmiştir; vak'a Bağdad'da geçer" yazılıdır. Yalnız İtalyanca tercemede 1809 tarihi vardır. Mevzu bakımından, eski *fars*'lar gibi bir toplamadır. Selim III. devrinde yazılmış bir piyes olarak kabul edilmesini yazan Fâhir İz, bu eserin metnini de neşretmiştir ve kendisinin "*farslar gibi*" ifadesine göre, bu eserin, metninden de anlaşıldığı üzere, Avrupaî bir tiyatro eserinden çok, halk tiyatrolarını hatırlatmakta olduğunu söyleyelim.

³ *Zor Nikâhı*, 1869'da Osmanlı Tiyatrosu'nda temsil edilmiş, kıyafetlerin, vak'anın geçtiği zamana uymaması ve Ermeni artistlerin bozuk telâffuzları tenkid mevzuu olmuştur (*Bir Zât tarafından gönderilmiştir, Diyojen*, nu. 4, 2 Kânunısânî, 1286/14 Ocak, 1871). 30 Ekim, 1884 akşamı Gedikpaşa Tiyatrosu'nda (*Ceride-i havâdis*, nu. 5833, 1 Kasım, 1884), 1921'de Dârü'l-bedâyi'de (İbrahim Necmî, *Türk Tiyatrosunun Klâsik Haftası, Yarın mec.*, nu. 10, 22 Aralık, 1921) temsil olunan *Zor Nikâhı*'nı Ahmed Midhat Efendi de gençliğinde tercemeye başlamış, tamamlayamamıştır (*Menfâ, Kırkanbar Matbaası*, 1293, s. 20). Vefik Paşa'nın bu eseri ikinci defa, Bursa'da basılan *Molière Külliâtı*'nın onuncusu olarak neşredilmiş, *Dergâh* mecmuasında tefrika olunmuş (Nu. 19, 20 Kânunısânî, 1338/1923), Cihan Kütübhanesi *Meşâhir-i âsâr Külliâtı*'nın üçüncüsü olarak (İst., Teşebbüs Matbaası, 1339-1341) basılmıştır. *Le Mariage Forcé*, Vefik Paşa'dan sonra Afif Obay tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1944).

⁴ Bu iki eserin kapağında, Matbaa-i âmire mührü ve adı dışında hiçbir kayıt yoktur. İhsan Sungu, Fransa'nın İstanbul'daki Başkonsolos'u M. Belin'in, 1286-87 Hicrî senelerindeki Türkiye neşriyatının bibliyografyası hakkında *Journal Asiatique*'de neşrettiği makalede (Aout-Septembre, 1871, p. 137), bu iki eseri 1286 (1869) neşriyatı arasında gösterdiğini kaydediyor (*Ahmed Vefik ve Ziya Paşalar'ın Tartuffe Tercemeleri, Terceme mec.*, c. 1., nu. 4, 19 Ekim, 1940). *Yorgaki Dandini* ve *Zorâkî*

Tiyatrosu'nda *Memiş Ağa*⁵ adıyla temsil edilmiştir. Bu adapte eserin temsili tenkid edilirken, önce *Tosun Ağa* ismiyle oynandığından bahisle, *Memiş Ağa* adının pek fena olduğuna, bir - iki yerinde Ermeni ta'birlerine rastlandığına temas ediliyor. Vefik Paşa'nın, neşriyatta bulunduğu *Diyojen* gazetesindeki bu tenkidler⁶ her hâlde gözünden kaçmamıştır. Memleketimizdeki azınlıkların hayatına zaten uyan *George Dandin*'i, *adaptation*'a lüzum görmeyerek 1869'da terceme etmesinde, *Memiş Ağa* hakkındaki tenkidlerin te'siri de olabilir.

Tabib, Cihan Kütübhânesi *Meşâhir-i âsâr Külliyyâtı*'nda da neşredilmiştir (İst., Cihan Matbaası, 1927).

⁵ Bu eser Güllü Agob'undur; aynı eser *Kıskanç Herif* ismiyle de dilimize çevrilmiştir (Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Tiyatro Tarihine Bir Bakış*, Türk Tiyatrosu mec., nu. 136, yıl 12, 1 Aralık, 1941). Vefik Paşa'nın eseri, 1924-25'de Dârü'l-bedâ'î'den ayrılan bâzı san'atkarların Şehzadebaşı'nda, Sâbık Dârü'l-bedâ'î — Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları adı altında temsiller verdiği sırada sahneye konulmuştur (*Dârü'l-bedâ'î'in ilk Teşekkülünden İtibaren Oynanan Eserler*, Türk Tiyatrosu mec., nu. 139, 15 Ocak, 1942). *George Dandin*, Sabiha Omay tarafından da dilimize terceme edilmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1943). *Le Médecin Malgré Lui*, Vefik Paşa'dan önce Kasbar Tuzüsyân tarafından 1849'da Ermeni harfleri ile *Zorla Hekim* (İsmail Habib, *Tanzimat'tanberi Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1940, s. 218) ve Sabiha Omay tarafından *Zorakt Hekim* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1943).

⁶ *Diyojen*, nu. 4, 2 Kânunısânî, 1286 (14 Ocak, 1871). Reşid Yâsimî, Molière'in en az altı eserinin Farsça'ya terceme edildiğini yazıyor ve bu münâsebetle, *Tabib-i icbârt* (*Zorakt Tabib*), *Misanthrope* (*Merdüm-giriz*)'u zikrediyor. Bir başkası *Nümâyîş-i har* ismiyle çevrilen, nüshaları pek az bulunan ve halk tarafından tutulmayan komedidir ki, müellif bunun *Etourdi* (*Savruk*) tercemesi olduğunu tahmin etmektedir. Kendisi, İstanbul'da 1286 (1869-70)'da Tasvir-i efkâr Matbaası'nda basılan *Misanthrope* (*Merdüm-giriz*) tercemesini görmüştür; Farsça'ya aruzla, şahısların hayatı ve hâlleri İran hayatına uydurularak adapte edilmiştir. Bu eserde terceme edenin adı ve mukaddime yoktur. Reşid Yâsimî, aynı yılda Ahmed Vefik Paşa'nın *Misanthrope*, *George Dandin* ve *Tabib-i icbârt*'yi Türkçe'ye çevirmiş bulunmasını mânalı görmektedir (*Tarih-i edebiyat-ı İran*, Tahran, 1316, s. 307 v. d.).

La Turquie'de, Vefik Paşa'nın tamâmiyle aleyhinde ve te'lif hiçbir eseri bulunmadığı ileri sürülen makaledeki, "İlm-ü hüneri Molière'in bâzı âsârını tercemedi ibarettir." ifadesini kaydeden İ. E. M. Kemal İnal, bu makalenin tercemesi *Vakit*'te neşredilirken, "Tercemeler hep Mekteb-i Sultânî muallimi sâbık Mirzâ Habib'in olduğu müsbet ve muhakkaktır." cümlesinin ilâve edildiğini, bu "neşide-i nâşenide" yi *Vakit*'in başmuharriri Sa'îd Bey'in ilâve eylediğinin şüphesiz olduğunu yazıyor (*Son Sadr-ı a'zamlar*, s. 734). İsfahanlı Mirzâ Habib Efendi, Galatasaray te'sis edildiği sırada, himâye ederek buranın Arapça hocasına Vefik Paşa'nın ta'yin ettirdiği kimsedir (Ayn. müellif, *Son Asır Türk Şâirleri*, c. III., İst., 1932, s. 463).

Vefik Paşa, Rûsûmat Nâzırı bulunduğu sırada, Voltaire'den terceme ettiği *Hikâye-i hikemiye-i Mikromega*'yı önce *Diyojen*'de tefrika, daha sonra kitap hâlinde neşretti⁷. *Mukaddime*'de Voltaire aleyhinde bulunarak, "Ol dâhiyye-i u'cûbenin tarz-ü tavırlarına nümune olan resâilinden *Seyahat-i Mikromega* dediği hicviye sâir çirkin âsârına nisbetle tab'a biraz yakın olduğundan başkalarına ibret dersi olmak üzere, lâfz be-lâfz nakliyle, anın tercemesi ihtiyar olunmuştur ve Türkçe'nin tavr-u edâsına ba'id olan mişvarları gösterilmiştir. Bilmezden bahsini süren kafadârları bâri meslek-i hikmet-i riyakârânesini görüp kesb-i hayret etsinler"; zira şu içinde bulunduğumuz "zaman-ı câhiliyette nev-heveslerin ve terbiyesizlerin cesâreti had-den aştı" diyor. Eserin gerek tefrikasında, gerek kitap hâlinde basılışında Vefik Paşa'ya âit olduğu kaydedilmemiş, *bir zât-ı 'uluw-i kadr* tarafından dilimize çevrildiği bildirilmektedir.

Mikromega'nın neşrinden sonra Sadâret Müsteşarlığı, Maarif Nâzırlığı, Şûrâ-yı devlet a'zâlığında bulunan Vefik Paşa, her hâlde resmî işleri yüzünden eser verememiştir. 15 Ağustos, 1873'de azlinden üç sene sonra *Lehçe-i Osmânî* adlı lûgati basılmıştır (1293 - 1876). Türkiyat çalışmalarının henüz ilerlemediği Tanzimat devrinde Osmanlıca; Arapça, Farsça ve Türkçe'nin kaynaşmasından meydana gelen bir dil kabul edilmekte idi; *Harâbât*'ta görüldüğü gibi, Ziya Paşa'ya göre Çağatayca da ayrı bir dildir ve eserinde Arapça, Farsça, Osmanlıca ile Çağatay dillerinden seçtiği metinlere yer verdiğini kaydeder⁸. Vefik Paşa'nın, mukaddime'de Oğuz dili, Uygur dili, Çağatay lisanı gibi ta'birlere kullanmakla beraber, zamanla Oğuz dilinin Lehçe-i Osmânî'yi meydana getirdiğini söylemesi, Türkoloji bilgisinin çağdaş-

⁷ Tefrika (Nu. 62-68, 15 Teşrinievvel - 6 Teşrinisanî, 1287/1871) ve kitap hâlinde basımında (Bâb-ı âli karşısında 57 numaralı matbaada basılmıştır; 25 Ramazan, 1288/1871) noksan, otuziki sahifeden ibarettir. Namık Kemal, *Mikromégas* tercemesinin mukaddimesinde Voltaire aleyhindeki fikirleri yersiz, tercemede rabıtsız, mânasız, *tasalanmak*, *umursanmak* gibi kelimeleri âdi bulmakta, *galeyanda olan nerdbândan* ibaresindeki mânasızlığa işâret etmektedir; bu münâsebetle, tenkid ettiği paragrafı nümune olmak üzere bizzat terceme etmiştir (*Mecmua-i Ebüzziya*, c. 11., nu. 17, 15 Cemâda 1., 1298/1881). Kemal, kendisinin kaydettiği gibi *Diyojen*'deki tefrikayı görmüştür; kitap hâlindeki basımında, tenkid ettiği paragrafta (S. 7 v. d.), *galeyanda olan nerdbândan* değil, *galeyanda olan bir derbâr*dan ifadesi vardır.

⁸ Ziya Paşa âsâr-ı selefî şiiirlerinde sözlerin kaba, mânaların ince olduğuna işaretten sonra, *Çünkü bu dil lisân-ı mâder * Oldü Çağatay lisâm masder* diyor (Matbaa-i âmire, 1291, c. 1., *Mukaddime*).

larından çok ileri olduğunu gösterir. İki kısmından ibaret *Lehçe-i Osmânî*'nin birinci cüz'ünde Türkçe, ikincisinde Osmanlıca'da kullanılan Arapça ve Farsça yabancı diğer kelimelere yer vermiştir. Lûgatler, kelime köklerine göre sıralanmış, kökün mânası verildikten sonra, bundan türeyen kelimeler, ta'birler de tesbit edilmiştir⁹. 1455 sahifeden ibaret *Lehçe-i Osmânî*'de Türkçe kelimeler için bir kısım ayrılması, lûgatlerimize yalnız Arapça, Farsça kelimeler alındığından, o devir için bir yeniliktir.

Şemseddin Samî'nin kaydettiği gibi, Vefik Paşa'nın, "en büyük, en nâfi' eseri *Lehçe-i Osmânî* ünvanlı lisân-ı Türkî lûgat kitabı olduğu hâlde, gerek bunun gerek Özbekler Şeyhi merhum Süleyman Efendi nâmına neşrolunan *Çağatay Lûgati*'nin te'lifâtından olduğunu *Lûgat-ı Osmâniye* müellifi meşhur Redhouse iddia etmektedir"¹⁰. Veled Çelebi'nin ifadesine dayanarak Dr. İgnage Kunoş, Es'ad Efendi'nin *Lehçe*'sinden ilham alan Redhouse'ın *Lehçe-i Osmânî*'yi, memleketine döneceği sırada Âlî Paşa'ya verdiğini, Vefik Paşa'nın Âlî Paşa tarafından kendisine tevdi' olunan bu lûgati ilâvelerle neşrettiğini yazarsa da¹¹, Rodhouse'ın adı geçen lûgatinin Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmânî*'sinden onyedî sene önce basılmış bulunması bu rivâyeti çürütmektedir¹²;

⁹ *Lehçe-i Osmânî*, c. I., Cemiyet-i ilmiye-i Osmâniye, c. 11., Cemiyet-i tedrisiye-i Osmâniye tarafından bastırılmıştır (Tab'hâne-i âmire, Receb, 1293/Temmuz-Ağustos, 1876; ikinci basım, İst., Mahmud Bey matbaası, 1306-1888/89).

¹⁰ *Kâmûsü'l-A'lâm*, İst., Mihran Matbaası, 1306, c. VI., s. 4689.

¹¹ *Türk Halk Edebiyatı*, İst., Yeni Matbaa, 1925, s. 6.

¹² J. W Redhouse, lûgatini 1856'da, zamanın siyasî vak'aları dolayısıyla hazırlamağa başlamıştır; eserini yazmaktaki maksadı, Vefik Paşa'nunkinden bambaşkadır. İngilizler'in Türkçe, Türkler'in İngilizce öğrenmeleri için yazdığı bu lûgat, İngilizce'den Türkçe'ye, Türkçe'den İngilizce'ye olmak üzere iki kısımdır. Londra'da 1859'da basılmıştır ve 1149 sayfadır (*A Hand-list of the Gibb Collection of Turkish and other Books in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge, The University Press, 1906, s. 87). Londra'dan sonra İstanbul'da American me'murları için basılmıştır (1890, s. 2224). Daha sonra bu lûgatin Türkçe'den İngilizce'ye ve İngilizce'den Türkçe'ye kısımları, ayrı ciltler hâlinde birçok def'a neşredilmiştir. Redhouse'ın bu lûgatinden başka, Osmanlıca'ya âit bir grameri ve edebiyat tarihi de vardır. Gibb'in, 19 Mart, 1889'da Bernard Quaritch'den satın aldığı 340 sayfadan ibaret *Grammaire Raisonnée de la Langue Ottoman*'ın iki nüshasından sonuncuda sayfa aralarına boş kâğıtlar ilâve edilmiş olup, bunlarda Redhouse'ın kendi el yazısıyla notları vardır (*A Hand-list of the Gibb Collection*, s. 53, nu. 362, 363). Redhouse, Türk şiiri hakkındaki denemesinde, Osmanlılar'ın ve onlardan önceki Türkler'in ilim ve edebiyata hizmetlerini pek iyi tertiplenmemiş, taslak hâlinde bırakılmış bir

hattâ, Redhouse'ın lûgatının Vefik Paşa'nın tashihinden geçtiğini kaydedenler de vardır¹³.

Lehçe-i Osmânî, içine aldığı Türkçe kelime ve ta'birler yüzünden, neşredildiği sırada çok yadırganmıştır. Ötedenberi Vefik Paşa aleyhinde bulunan Namık Kemal, dâmadı Menemenli Rif'at Bey'e yolladığı 31 Ağustos, 1880 tarihli mektubunda, "*Lehçe-i Osmânî* Buhârâ, veyahut Divrik halkı için yapılmış; binaenaleyh görülecek güçlük Türkçe mes'elesidir" der; vefâtından bir yıl kadar önce yazdığı 19 Aralık,

başlangıçla anlattıktan, XIX. asırda Türkiye'de fikri faaliyetin canlandığını kaydettikten sonra, ne yazık ki hiçbiri büyük şâirlere âit olmayan ondört şiirin manzum tercemelerini vermiştir (Daha fazla bilgi için bk., *Harold Bowen, Türkiye Hakkında İngiliz Tedkikleri*, Longmans Green and Co. L. T. D., London, New York, Toronto, s. 44).

1267 Ramazanı'nın ondokuzuncu Perşembe (19 Haziran, 1851) günü Abdü'l-Mecid'in ihyâ ettiği Dârü'l-Maârif mektebinde açılan Encümen-i dâniş'in harici a'zaları arasında J. W. Redhouse da vardır; Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nâfi', bu münâsebetle onun haltercemesi hakkında şu bilgiyi verir: "30 Aralık, 1811 (1226)'de Londra civarında tevellüde pek genç iken yetim kalmış, Şark'a meftun olmakla İzmir'de ve Der-saadet'te ikâmetle bir müddet hizmet-i Devlet-i aliyye'de bulunarak Sadaret mütercimi ve sonra Hâriciye Nezâreti'nde terceman olmuş ve İran'la akdolunan muâhadede 1843 (1259)'den 1847 (1264)'ye kadar bu muâhade üzerinde hükümet tarafından mükâlematta bulunmuş, ba'de Şûrâ-yi bahriyye'ye dâhil olmuş ve 1847 (1264)'den 1857 (1274)'ye kadar Şark'a âit mesâilde Devlet-i Osmâniye ile İngiltere beyninde bi'l-fi'l vesâatte bulunmuştur. Vefâtı, 4 Ocak, 1892 (1310)'dedir (*Maârif-i umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i teşkilât ve İcraâtı*, Matbaa-i âmire, 1338, s. 54).

¹³ *İslâm Ansiklopedisi*'nin bir hey'et tarafından yazılan *Mukaddime*'si (Nu. 1, İst., Maarif Matbaası, 1941, s. x1). Bu *Mukaddime*'de, "Kırım muharebesi münasebetiyle, İngilizler'in Türkler'e alâkaları ziyâdeleşmiş ve Türkler'e İngilizce'yi, İngilizler'e Türkçe'yi öğretmek üzere daha ciddi çalışmalar başlamıştır. Bu faaliyetler neticesi olarak, uzun müddet Türkiye'de kalıp Arabça, Türkçe ve Farsça'yı pek iyi öğrenen J. Redhouse adında bir değerli âlim, 1884'de İngilizce'den Türkçe'ye 43.000 kelimelik bir lûgat kitabı ile, 1890'da bilhassa eski tarih ve divanlarımızdan taranan 93.000 kelimelik ve kısmen Ahmed Vefik Paşa'nın tashihinden geçen ve bugün bile işimize yarayan Türkçe'den İngilizce'ye gâyet kıymetdâr bir lûgat kitabı neşretmiştir" deniliyor.

Lehçe-i Osmânî'nin, Redhouse'ın lûgatından alındığı hakkındaki garip iddiâyı çürüten daha birçok deliller ileri sürmek mümkün ise de, onun, *Türkçe'den İngilizce'ye Lûgat Kitabı-Turkish and English Lexicon*'a yazdığı, Kasım 1890 tarihli *Önsöz*'ünde, lûgatlerinden faydalandıkları arasında Vefik Paşa'yı da zikretmesi bu iddiânın mânâsızlığını anlatan en kuvvetli bir delildir (Printed for the American Board Mission, H. Matteosian, Constantinople, 1921, s. III.).

1887 tarihli ve yine Rif'at Bey'e gönderdiği mektubunda, bu lûgate herhâlde ihtiyaç hissetmiş olmalı ki, "Ahmed Vefik'in Türkçe bir lûgat kitabı var idi. İsmi bilmem ne karın-ağrısı idi; andan bana bir takım al da gönder." diyor¹⁴. Ahmed Midhat Efendi'nin, "Bin kişiden fazla, bunun muâhazesine dâir sözler işittim: 'Canım, böyle lûgat mi olur? İçmek, süpürmek gibi kelimeleri kim bilmez ki?... Anların mânalarını bize öğretmek için *Lehçe*'ye yazmış' gibi muâhazeler ki erbâbının bir lisan ve o lisanın kâmûsunun ne demek olduğunu bilmediklerine delâlet eder" ifadesi de¹⁵, çağdaşlarına göre çok ileri görüşlü Vefik Paşa'nın bu eserinin o devirde nasıl yadırgandığını açıkça gösterir; fakat zamanla onun, Osmanlıca'nın bir dil değil, Türk dilinin bir lehçesi olduğu hakkındaki doğru görüşü anlaşılmalı, Türkiye'de milliyet fikirlerinin gelişmesinde oynadığı mühim rol, bilhassa bu eseri dolayısıyla gerek memleketimizde, gerek Batı dünyasında dikkati çekmiştir ki, Vefik Paşa'nın şöhretinden bahsederken bu husustaki hükümler üzerinde de duracağız.

C. Bursa Tiyatrosu Tiyatro Eserleri ve Hususiyetleri

Vefik Paşa'nın tiyatro sahasında esaslı çalışmaları, Bursa Vâililiği zamanına rastlar; Başvekillik'ten, buna ilâve Dâhiliye Nâzirliği'nden 18 Nisan, 1878'de azledilmiş, on ay kadar açıkta bırakıldıktan sonra, 4 Şubat, 1879'da Bursa'ya Vâli ta'yin olunmuştur. Neşriyat bakımından en verimli yılları, üç sene kadar süren Bursa Vâililiği sırasındadır. Fénelon'dan dilimize çevirdiği *Telemak*'tan daha önce basılan *Zor Nikâhı*, *Yorgaki Dandini*, *Zorâkı Tabib*'e ilâve olarak yine Molière'den terceme ve adapte ettiği onüç komediyi, Bursa'da te'sis ettiği tiyatronun eser ihtiyacını karşılamak için neşretti¹⁶.

¹⁴ Bu mektupların Kemal'in kendi el yazısıyla asılları Türk Tarih Kurumu'nda ve yeni harflere çevrilmiş izahlı metinleri basılmak üzere bu müesseseye verilmiş bulunan *Namık Kemal'in Mektupları* adlı eserimizin *Midilli Mektupları* cildindedir.

¹⁵ Ahmed Midhat, *Musâhabât-ı Leyliyye*, VIII. ve IX. musahabe (İst., 1304, s. 54).

¹⁶ Bu külliyyâtı teşkil eden onaltı eserin hiçbirinde Vefik Paşa'nın adı, basım yeri ve tarihi yoktur; eserlerin üzerinde 1, 2, 3 v.d. numaralar mevcut külliyyâtta sırasıyla şu komediler vardır: *İnfi'âl-i aşk*, *Dudu Kuşları*, *Don Cıvani*, *Tabib-i aşk*, *Adamcıl*, *Zorâkı Tabib*, *Tartuf*, *Azarya*, *Yorgaki Dandini*, *Zor Nikâhı*, *Degbâzlık*, *Merâkı*, *Kocalar Mektebi*, *Kadınlar Mektebi*, *Okumuşlar*, *Savruk*.. Bu külliyyât, Mustafa Nihad Özön

1868 - 78 yılları arasında, san'atkârları tulûattan uzaklaştırmak için süflör kullanmak şartıyla on yıllık imtiyaz verilen Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nun kapanması¹⁷, Vefik Paşa'nın bu sâhada çalışmasını kolaylaştırdı. Osmanlı Tiyatrosu'ndan Koharik, Fasulyacıyan, Heranuş v.s. Bursa'ya gitmiş, Meliksâd bahçesinde verdikleri temsili Vefik Paşa da seyretmiştir. Bu trupta bulunan Ahmed Fehim Efendi, ertesini günü Vefik Paşa'nın kendilerini çağırdığı ve Bursa'da tiyatronun nasıl kurulduğu hakkında bizi aydınlatmaktadır: "Size bir tiyatro yaptıracağım, dedi; eserler vereceğim, onları oynayacaksınız. Yaptıracağım tiyatroya kira vermeyeceksiniz; yalnız, Gurabâ Hastahânesi menfaatine senede iki oyun vereceksiniz. Menfaatlerin bütün hâsılâtını hastahâne alacak sözlerini ilâve eyledi."; "Bursa'da Postahâne karşısındaki kahvehânenin bahçesine otuzaltı localı güzel, zarif bir tiyatro yaptırdı. Bize ilk piyes olarak *Merâkı* ünvanlı, Molière'in *Malade Imaginaire*'ini verdi" diyen Fehim Efendi, tiyatronun az zamanda şöhret kazanarak intizamla çalıştığını, Vefik Paşa'nın piyeslerin provalarında bulunduğunu, çehresindeki mânaya dikkatle beğenip beğenmediğini anladıklarını kaydediyor. "Tiyatromuz senede dokuz ay açık idi. Üç ay ta'til yapardık. Paşa, vilâyet dâhilinde devre çıkarken, 'Ben yok iken Çince'ye benzeyen tercemelerinizi oynuyabilirsiniz!' der idi. Tiyatromuzun maddî hayatını da Paşa te'min etmiş idi; artistlerin maaşı tesviye olunamazsa, yahut masârif-i umûmiyede para yetişmezse, Paşa farkını tesviye ettirirdi. Nâdir yetişir bir muharrir ve mütercimdi. Molière'in eserlerinden ufak hacimde matbû asıllarını bir elinde tutup, diğer eliyle bloknotu

tarafından, Bursa tab'ındaki sıra ta'kidilmeyerek bâzı notlar, hâşiyeler ilâvesi ve *Molière-Ahmed Vefik Paşa Külliyyatı* adıyla yeni harflerle, iki cild hâlinde basılmıştır (İst., Kanaat Kütübhânesi, 1933). Vefik Paşa Külliyyatı'nın, metinler doğru okunmak ve bir lûgatçe ilâve olunmak sûretiyle i'tinâlı bir tab'ına ihtiyaç vardır.

¹⁷ Refik Ahmed, *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu*, İst., Kanaat Kütübhânesi, c. 1., 1934, s. 24, 46. Vefik Paşa'nın Bursa Vâliliği, buradaki tiyatro faaliyeti 1879-1882'dedir; Refik Ahmed'in eserinde bu tarih yanlış olarak 1882-1885 gösterilmiştir (*Ayn. esr.* ve cild, s. 50, 51). Müellifin, *Türk Tiyatrosu* adlı eserinin üçüncü cildinde bunu düzelttiğini görüyoruz (*Tanzimat Tiyatrosu*, İst., Milli Eğitim Basımevi, 1961, s. 118); fakat, Vefik Paşa'nın Bursa Vâliliği'ne ta'yin ve azil (10 Safer, 1296- 3 Zilhicce, 1299) Hicrî tarihlerinin Milâdî karşılığı, 3 Şubat, 1879-16 Ekim, 1882 olduğundan, müellifin, "Milâdî takvimle 1879 yılı Ocak ayında Bursa'ya gitmiş, 1882 yılı Kasım ayında da oradan ayrılmış demektir" ifadesi hakikate uymamaktadır (*Ayn. eser.*, ayn. cilt, s. 121, not).

üzerine tercemesini yazdığını görmek, hakikaten insana hürmet ve hayret ilkâ ederdi” bilgisini veriyor¹⁸. Aynı trupta bulunan Küçük İsmâil’in ifadesinden de, Vefik Paşa’nın hükûmet civarındaki gazinoyu Gurabâ Hastahânesi menfaatine tiyatroya çevirdiğini, verdiği temsil-lerin her provasında bulunduğunu öğreniyoruz; san’satkâr’ın, “*Zor Nikâh* piyesinde Holas’a kızdı, yerinden kalkarak bir tokat attı. O gece piyesi fevkal’âde oynadık; Holas da çok iyi muvaffak oldu¹⁹. Oyundan sonra Holas’ı dâvet ederek on altın hediye etti” ifadesinden, bu tiyatroda verilecek temsilin sahneye konulması ile de ne kadar yakından alâkadar olduğu anlaşılıyor.

Bursa’daki Osmanlı Tiyatrosu’nun, açılış tarihini tesbit edememekle beraber, Vefik Paşa’nın buraya ta’yininden yedi ay kadar sonra faâliyyette bulunduğunu, 15 Eylül, 1879 tarihli *Terceman-ı hakikat*’teki bir yazıdan öğreniyoruz; bunda, tiyatronun inşa olunduğundan, İstanbul’daki san’atkârların celbiyle, Avrupa dillerinden terceme eser-lerin temsilinden bahs olunmaktadır. Aynı gazetenin 19 Temmuz, 1881 tarihli nüshasında, Bursa’daki Osmanlı Tiyatrosu’nun muntazam hâlde bulunup haftada birkaç gece ibretli temâşâlar gösterdiği bildi-

¹⁸ Ahmed İhsan Tok-göz, *Ahmed Vefik Paşa Merhum, Servet-i fûnun* mec., nu. 1495, 9 Nisan, 1341. Bu yazıda hâtıraları nakledilen Fehim Efendi de, Bursa tiyatrosunun 1294 (mâlî) senesinde (1879’da) çalışmalarına başladığını kaydediyor ve Bursa Vâililiği’nden azlınden (16.x.1882) birbuçuk ay sonra Başvekâlet’e getirilmesi (İkinci Başvekilliği: 30.xi.1882) üzerine, “tiyatromuza karşı gösterilen iltifat birdenbire parladı; fakat bu parlaklık, Paşa’nın Başvekâlet’i gibi (30 Kasım-2 Aralık, 1882) yirmidört saat sürdü. Ondan sonra bizleri def’eylediler, tiyatroyu kapat-tılar ve nihayet Mekteb-i sanayi’ yaptılar, son vakâyi’ sırasında Yunanlılar bu dârü’l-irfânı yaktılar” diyor. 1294 (1879)’de Türkiye’ye gelen Richard Davey, bu tiyatronun ibtidai fakat rahat bir hol’ü, geniş ve oldukça büyük bir sahnesi bulunduğundan ve hâlâ mevcut olduğundan bahseder (*The Sultan and His Subjects*, London, Chatto and Windus, 1907, s. 252, 411). Şerefeddin Magmûmî de, Bursa seyahati münasebetiyle bu tiyatro hakkında şu bilgiyi veriyor: “Bursa’da iki tiyatro binâsı mevcut olup, şâyân-ı tavsif olan, şehrin en şerefli bir mahallinde ve Telgrafhâne karşısında merhum Ahmed Vefik Paşa’nın himmet ve gayreti ve ahâlinin îanesi ile inşâ edilen Belediye Tiyatrosu’dur.” (*Bursa Hâtıraları*, Mısır, Matbaatu’l-futûh, 1909, s. 31 v. d.). Bursa Halkevi binasında bâzı değişiklikler yapılarak, Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu adı verilen bu müessesede ilk temsil Ankara Devlet Tiyatrosu san’atkârları tarafından 28 Ekim, 1957 gecesi verilmiştir. Kırkdört günde hazırlanan bu tiyatronun, Vefik Paşa’nın rûhunu ta’zibedecek derecede zevksiz tanzim edildiğini gazete neşriyatından öğrenmekteyiz (*Ahmed Vefik Paşa Tiyatrosu Açıldı, Vatan*, 29 Ekim, 1957; Burhan Arpad, *Bursa’da Tiyatro, Vatan*, 1 Kasım, 1957).

¹⁹ Kemal Kâmil Aktaş, *Küçük İsmâil, Perde ve Sahne* mec., Haziran, 1941.

riliyor. 27 Teşrinievvel, 1882 tarihli sayısında Veik Paşa'nın garip hallerine misal olarak, halkı zorla tiyatroya sevkettiği, kendisi el çırparsa halkın da el çırpmasına müsaade, aksine hareket edenleri açıktan açığa tekdir ettiği haber veriliyor²⁰. Bu haber, Vefik Paşa'nın garip hallerini aydınlatma cihetinden değil, alkışlanacak yerleri ta'yinden âciz halka san'at terbiyesi aşlamak, onları fikren yükseltmek için mücâdele ettiğini gösterdiği için kayde değer.

Bursa'daki Osmanlı tiyatrosu'nda,, 1881 Eylûl'ünde *Don Civani*, Ekim'inde *Zor Nikâhı*, Kasım'ında *Zorâkî Tabib*, *Yorgaki Dandini* ve *Degbâzlık* piyeslerinin temsil olunacağı İstanbul gazetelerinde de ilân olunmuştur²¹. *Servet-i fûnun* mecmuası sahibi Ahmed İhsan, çocukluk hâtıralarını naklederken, "Paşa'nın tiyatrosunda Namuk Kemal merhumun *Zavallı Çocuk*'unu seyreyledim; ilk gördüğüm tiyatro bu idi. Zihnim hep bununla meşgûl olarak Bursa'dan lândo ile Ankara yolunu tuttuk" dediğine göre²², Vefik Paşa, Namuk Kemal gibi sürgün bir Mutasarrıf'ın trajedisini de, sahneye koyma cesaretini göstermiştir.

Vefik Paşa'nın 3 Ekim, 1882'de Bursa Valiliği'nden azli sebeplerini muhtevî Meclis-i vükelâ mazbatasında, verilen emirlere uymayarak istediği gibi hareket ettiği üzerinde durularak, bu arada, Bursa'da te'sis ettiği tiyatro biletlerini me'murlara, halktan birçok kimselere dağıtıp, kabul etmeyenleri iz'ac ettiği dedi-kodu hâlini aldığına da temas ediliyor. Azlinden sonra, tabkikatın derinleştirilmesi için Bursa'ya gönderilen Avlunyalı Ferid Bey'in raporunda, Vefik Paşa'nın tiyatro faâliyetini aydınlatan mühim notlara rastlıyoruz; onüç maddelik bu raporun on ve onbirinci maddelerine göre, Vefik Paşa, "Valiliğe ta'yininden azline kadar tiyatroya hasr-i meşâgil ederek İstanbul'dan Fasulyacıyan namında birinin idaresinde olarak celbettiği kumpanya üç sene, haftada üç gece oynamakta olup vilâyet matbaasında bastırılan biletler birkaç zabtiye çavuşu ma'rifetiyle ahaliye dağıtılarak halktan toplanılan hâsılatın ayda 8.000 kuruşa bâliğ olduğunu kumpanyanın direktörü söylemiştir. Sıfât-ı hükûmete yakışmayacak sûrette, piyeslerin provasında bizzat bulunmuştur. Zabti-

²⁰ İhsan Sungu, *Ahmed Vefik ve Ziya Paşalar'ın Tartuffe Tercemeleri, Terceme mec.*, c. 1., nu. 4, 19 Ekim, 1940.

²¹ İhsan Sungu, *ayn. makale*, s. 378, not 11.

²² *Matbuat Hâtıralarım*, İst., Ahmed İhsan Limited Şirketi, 1930, c. 1., s. 18.

yeler ma'rifetiyle birtakım fâhişelere bilet verecek ve fâhişeleri tiyatroya celbettirecek kadar bilet satturarak, halkı izrar ettiği gibi, zabtiyelerden teşkil edilen bir muzika takımını tiyatroya tahsis eylemiştir. Bilet almak istemeyenleri muhtelif sûretlerle izrar eylemiştir. Haftanın birkaç gecesini kadınlara tahsis etmiş ve onların arasına fâhişeleri de sokmuştur.

“Cehl içinde pûyan olan ahâliye ma'rifî neşredeceği yerde, tiyatronun idaresine hasr-i gayret etmiştir. Mekteb-i inas muallimi İbrahim Efendi'yi aktrislerle hoca ta'yin ederek, onun hakkında halkın nefretini celb ve birtakım kızların mektebe devam etmemesine bâdi olmuştur. Tiyatroya mahsus ondokuz piyesi ruhsat-ı resmiye almaksızın Bursa matbaasında bastırmış ve bundan dolayı matbaaya 20,000 kuruş borcu kalmıştır²³.”

Vefik Paşa aleyhinde tertibolunmuş ise de, bilâkis onun lehinde bir vesika teşkil eden bu rapor, onun, müfettişlerin bile tiyatroyu ma'rifeye aykırı sayacak derecede câhil buldukları bir devirde, mûsikîyi zabtiyelerden teşkil ettiği muzika takımıyla, inşad dersi (*diction*)ni de bir muallimden faydalanarak te'mine çalıştığını isbat eder.

Raporda, Vefik Paşa'nın Bursa Vilâyet Matbaası'nda ondokuz tiyatro eseri bastırıldığından bahsediliyor; Molière'den terceme ettiği onaltı komedisi ve *Télémaque* tercemesi hakikaten Matbaa-i Hudâvendîğâr'da basılmıştır. Bunlar Molière'in *Le Dépit Amoureux Beziérs*, *Les Precieuse Ridicules*, *Don Juan*²⁴, *L'Amour Médecin*²⁵, *L'Misanthrope*²⁶, *Le Médecin Malgré Lui*, *Le Tatuffe*, *L'Avare*²⁷, *George Dandin*, *Le Marige*

²³ İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 687-691.

²⁴ *Le Dépit Amoureux Beziérse*, *Küskün Âşıklar* adı ile, Güzin Dikel-Nevin Korel (Ankara, Maarif Matbaası, 1944), *Don Juan*, Erol Güney - Melih Cevdet Anday tarafından da terceme edilmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1943). Galib Arcan'ın *Don Juan* tercemesi, 1950'de Dârü'l-bedâyi'de temsil edilmiştir.

²⁵ Oktay Rifat, *Sevda Hekimi* adı ile terceme etmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1943).

²⁶ *Adamcul* ismiyle Dr. Ali Suha Delilbaşı terceme etmiştir (İst., Maarif Matbaası, 1941).

²⁷ Vefik Paşa'nın *Azarya'sı* Şehzadebaşı'nda eski Dârü'l-bedâyi' San'atkârları Ertuğrul Muhsin ve Arkadaşları tarafından 1924-25'de temsil olunmuştur (*Dârü'l-bedâyi'in Teşekkülünden İtibaren Oynanan Eserler*, *Türk Tiyatrosu* mec., nu. 99, 1 Şubat, 1939). Molière'in bu eserini İsmail Hâmî Dânişmend (Ankara, Maarif Matbaası, 1943) ve Yaşar Nabî *Cimri* adı ile terceme etmişlerdir (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945, 1946). *L'Avare*, Vefik Paşa'dan sonra Teodor Kasab tarafından *Pinti Hamid* ismi ile Türkçe'ye adapte edilmiştir (İst., Tab'ı. 1., 1290).

*Forcé, Les Fourberies de Scapin*²⁸, *La Malade Imaginaire, L'École des Maris, L'École des Femmes, Les Femmes Savantes, Lé Étourdi* adlı eserlerinden dilimize çevirdiği *İnfi'âl-i aşk, Dudu Kuşları, Don Cívani, Tabib-i aşk, Adamcıl, Zorákî Tabib, Tartuf*²⁹, *Azarya, Yorgaki Dandini, Zor Nikâhı,*

²⁸ Âli Bey'in, bu eserden adapte ettiği *Ayyar Hamza'sı*, Vefik Paşa'nın *Deg-bâzlık*'ından daha önce neşredilmiştir (İst., Şevkî Bey Matbaası, 1871). *Scapin'in Dolapları* ismiyle Orhan Veli de terceme etmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1944).

²⁹ *Tartuffe*, Ziya Paşa tarafından da nazmen terceme edilmiş, vefatından bir yıl sonra neşredilmiştir (*Tartuf-yahut-Riyânın Encâmı*, İst., Vakit Matbaası, 1298/1881; ikinci basım, İst., Matbaa-i Ebüzziya, 1304). Kemal, Hâmid'e göndiği 10 Mart, 1877 tarihli mektubunda *Tartuf*'u gördüğünden bahsettiğine göre (Bk., not-42), neşrinden en az dört sene önce Ziya Paşa bu tercemeyi yazmış bulunuyordu. Her iki tercemeyi kısmen karşılaştıran İhsan Sungu, bâzı ihtimallere dayanarak, Vefik Paşa'nın, *Tartuffe* tercemesini Ziya Paşa'nınkinin neşrinden sonra vüçde getirmiş olmasını "çok uzak bir ihtimal" kabul etmekle berâber (*Terceme mec.*, c. 1., nu. 4), her iki eserin yazıldığı tarih tesbit olunmadıkça bu hususta bir hükme varılamaz. R. Ekrem, Ziya Paşa'nın metrukâtından *Tartuffe* tercemesinin neşri uygun olup olmadığı hakkında Kemal Paşazâde Said Bey tarafından mütalâası istenilmesi üzerine, 27 Mayıs, 1881 tarihli *Vakit* gazetesinde çıkan mektubunda, "Temyizde hatâ etmiyorsam, diyebilirim ki bu tercemeyi evvelce işitmiş olmasa idim, Ziya Paşa'nın olduğuna inanmak biraz müşkil olurdu. Bilirsiniz ki merhum, âsâr-ı kalemiyesi içinde azıcık intihaba şâyan gördüğü şeyleri sağlığında bastırmadan geri kalmazdı" fikrindedir. Abdülhak Hâmid de, eserin neşrinden müellifle mütercimim ruhları şâd olmayacağını, tercemeyi beğenmediğini kaydeder (Zeki Pâkalın, *Ahmed Vefik Paşa*, İst., Ahmed Said Matbaası, 1942, s. 288 v. d.; Abdülhak Hâmid, *Mektuplar*, İst., Matbaa-i âmire, 1335, c. 11., s. 84 v. d.).

Riyânın Encâmı'nın ikinci basımı ile, Vefik Paşa'nın tercemesi karşılaştırılınca varılan netice şudur: İki eser de beş fasıldır; *Riyâ'nın Encâmı*'nda sahne direktifleri daha çoktur. Vefik Paşa'nın eserindeki birinci faslın altıncı meclisine kadarki kısım (S. 1-13), *Riyâ'nın Encâmı*'nda yoktur. Diğer kısımlar aynı sırayı ta'kib ediyor; Vefik Paşa'nın kullandığı *fasıl*, *meclis* karşılığı, Ziya Paşa *perde*, *fasıl* ta'birini kullanmıştır. Ufak-tefek farklar dışında her iki terceme mısra'ların tanzimi, hattâ kâfiye teşkil eden kelimeler bakımından birbirinin aynidir. Ayrı bir, makale mevzuu olan bu mes'ele üzerinde daha fazla durmayarak, *Tartuffe*'un Seniha Rauf ve M. Kemal tarafından Türkçe'ye *Mürât* ismi ile adapte edildiğini (1930), Orhan Veli Kanık tarafından *Tartuf* adı ile terceme olunduğunu (Ankara, Maarif Matbaası, 1944) hatırlatmağı yeter buluyoruz.

Degbâzlık, *Merâkî*³⁰ *Kocalar Mektebi*³¹, *Kadınlar Mektebi*³², *Okumuşlar*³³, *Savruk*³⁴. Bu onaltı komediden *Çor Nikâhı*, *Yorgaki Dandini*, *Çorâkî Tabib*³⁵ 1869'da da neşredilmekle beraber, Bursa'da yeniden basılmıştır. Komedilerin Matbaa-i Hudâvendigâr basımında — her hâlde ruhsatsız basıldığı için — Vefik Paşa'nın adı, matbaa ismi ve tarih yoktur; yalnız eser adı ile, yukarıda kaydettiğimiz sıraya göre 1,2,3 v.d. numaralar ilk sahifesinde mevcut bu eserlerin, Bursa Valiliği'nde bulunduğu zamanı gözönüne alarak, 1879 - 1882 arasında neşredildiğini kabul edebiliriz.

Vefik Paşa'nın komedilerinden *İnfi'âl-i aşk*, *Dudu Kuşları*, *Don Civani*, *Adamcıl*, *Tartuf*, *Yargaki Dandini*, *Kocalar Mektebi*, *Kadınlar Mektebi*, *Okumuşlar*, *Savruk*, yâni on tânesi terceme, geriye kalan *Tabib-i aşk*, *Çorâkî Tabib*, *Azarya*, *Çor Nikâhı*, *Merâkî*, *Degbâzlık* adlı altı eseri *adaptation*'dur. Adaptelerinden manzum olanlar yoktur; tercemelerinden ise *İnfi'âl-i aşk*, *Dudu Kuşları*, *Don Civani*, *Yorgaki Dandini* mensur, *Adamcıl*, *Tartuf*, *Kocalar Mektebi*, *Kadınlar Mektebi*, *Okumuşlar*, *Savruk* manzumdur.

Hususî kütüphanesinde Molière külliyyâtının 1674, 1739, 1824 Paris basımları bulunan Vefik Paşa, onun yirmidokuz eserinden bizim için en uygun olanları seçmesini bilmiştir; bir mitoloji komedisi olan *Amphitryon*'u, Fransız hayatıyla, örf ve âdetleriyle alâkalı *L'Impromptu de Versailles*'ı, *La Comtesse d' Escarbagnas*'ı değil, her memlekette rastlanılan ahlâk, âdat ve karakterlere âit komedileri terceme ettiğini görüyoruz. Molière'in en mühim ve meşhur eserlerinden *Tartuffe*, *Le Femmes Savantes*, *Don Juan*, *L'Avare*, *La Malade Imaginaire*'in yanında,

³⁰ Vefik Paşa'nın adapte ettiği *Merâkî*, 1942'de Dârü'l-bedâyi'de temsil olunmuştur (*Türk Tiyatrosu* mec., nu. 139, 15 İkincikânun, 1942). *Muhayyel Hasta* adı ile 1930'da yine Dârü'l-bedâyi'de oynanan eseri, İsmail Hâmî Dânişmend, *Hastalık Hastası* ismiyle terceme etmiştir (Ankara Maarif Matbaası, 1943).

³¹ Bu eser Vefik Paşa'dan sonra Teodor Kasab tarafından *İşkilli Memo* adı ile Türkçe'ye adapte edilmiştir (*Tam Müstebid-yahut-İşkilli Memo*, Ortaoyunu, İstanbul, 1324).

³² Bedreddin Tuncel - Sabahaddin Eyüboğlu tarafından terceme edilmiştir (İst., Maarif Matbaası, 1941).

³³ Dr. Ali Suha Delilbaşı, *Bilgiç Kadınlar* ismiyle terceme etmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1944).

³⁴ Behiç Enver Koryak, *Şaşkın* ismiyle terceme etmiştir (Ankara, Maarif Matbaası, 1944).

³⁵ Bu makalenin 4 ve 5 numaralı notlarına bakınız.

ilk eserlerinden *Le Dépôt Amoureux Beziérs*'i de ele alması, böyle bir düşüncenin te'siri ile olsa gerektir.

Vefik Paşa yalnız adaptelerinde değil, tercemelerinde de Molière'-in eserlerindeki bâzı sahneleri çıkarmış, *İnfi'âl-i aşk*'ta Polidor'un kendi kendine Alber'in hiddetinin geçmediği hakkındaki konuşması, Valer'le, ona hizmetinden bahseden bir şahsın konuşması sahnelerini herhâlde beğenmediği için çıkarmıştır³⁶. Bâzı sahneleri de ahlâkça iyi bulmadığı, veya millî bünyemize uymadığı gibi, o devirde mevcut imkânlarla temsile elverişli olmadığı için kaldırmağa lüzum görmüştür; bunlara misal olarak Don Civani'nin Elvir'e ihtirâsını ifade eden konuşmasıyla, aynı eserde³⁷ ve *Merâki*'de³⁸, *Tabib-i aşk*'ta³⁹ mevcut şarkıları, bale ve raks sahnelerini gösterebiliriz. Molière'in altı eserini te'lif denilecek kadar millî hususiyet kazandırarak adapte eden Vefik Paşa'nın tercemelerinde de yer yer *adaptation* unsurlarına rastlamak mümkündür. *Savruk*'ta Napoli, Venedik v.b. yabancı yer adları yanında Ayaş, Giresun, Sürmene gibi mahallî yer isimlerine de rastlarız :

*Yabancıların dili dönmez de
Bâzı sözleri kulağımuza
Dürüştce gelir. Kelime önüne
Elif takıp ilimon derler
Limona...Napoli, Anapoli
Olur lisanda ...*

misra'larında verilen misaller Türk halk diline âit hususiyetlerdir⁴⁰.

Molière'in eserlerinden birkısım manzumdur; fakat Vefik Paşa, tercemelerinde bu hususa tamamiyle bağlı kalmamış, aslında manzum olan *İnfi'âl-i aşk*'ı nesren dilimize çevirmiştir. *Adamcıl, Tartuf, Kocalar Mektebi, Kadınlar Mektebi, Okumuşlar, Savruk* adı ile dilimize kazandırdığı altı manzum tercemesinde Tanzimat Devri'ne, hattâ daha sonraki devirlere âit eserlerde edebî bir an'ane hâlinde devam eden mesnevî şeklini kullanmıyarak, o zaman için pek ileri bir görüş sayabileceğimiz

³⁶ Kanaat Kitabevi basımı, not, s. 85, 86; krş., Bursa basımı, s. 28, 46 v. d.

³⁷ Ayn. basım, s. 42, 71, krş., Bursa basımı, s. 26, 44 v. d.

³⁸ Ayn. basım, s. 62, 82; krş., Bursa basımı, s. 32, 43.

³⁹ Ayn. basım, VIII-IX. meclisler çıkarılmıştır, s. 33; krş., Bursa basımı, s. 19.

⁴⁰ Kanaat Kitabevi basımı, s. 109 v. d.

serbest kâfiyeyi tercih etmiştir. Belli kâfiye kaidelerine hemen hiç bağlı kalmamış, hiç kâfiyesiz mısra'ların yanında,

Nezâket deyu görüşler edip

Birbirleriyle sanki barışlar edip

.....

Teklifinizi saymamak etmem

Gönlünüz kadrin bilmemek etmem

.....

Bu niyetimi kimse bozamaz

*Derûnum aslâ yumuşatamaz*⁴¹

mısra'larında görüldüğü tarzda yarım kâfiyelerle, yalnız rediflerle, *assonance*'dan faydalanarak ahenk te'min eden Vefik Paşa vezin kaidelerine de bağlı kalmamıştır.

Tanzimat Devri'nde ilk manzum tiyatro örneklerini 1866'da *Sergüzeşt-i Pervîz*, *İkinci Ersas* adlı trajedileri ve *Rü'yâ Oyunu* komedisiyle (1875) Ali Haydar Bey vermişse de, tiyatrodan çok hikâye hususiyeti gösteren bu eserler aruzla, mesnevî şekliyledir. Hece vezni ile, fakat bu veznin kaidelerine pek bağlı kalmayarak yazılan ilk tiyatro eseri ise Abdülhak Hâmid'in *Nesteren*'idir. 1297 (1881 - 82)'de neşredilmekle beraber, Hâmid'in 9 Haziran, 1294 (21 Haziran 1878) tarihli mektubundan, Recaîzade Ekrem'e ve Namuk Kemal'e birer nüsha gönderdiğini öğreniyoruz ve Kemal, Hâmid'in 11 Teşrinievvel, 1294 tarihli mektubuna karşılık 24 Safer, 1296 (17 Şubat, 1879) tarihli mektubunda, Hâmid'in ve kendisinin tecrübesine dayanarak hece vezni ile muvaffakiyetli bir tiyatro eseri yazılamayacağını, vezinden çok kâfiyenin ifadede tabiîliği önlediğini, Magosa'da iken kâfiyeyi terkederek vezni ihtiyar yolunda bir çığır açmak istemişse de, bunu da tabiate uygun bulmadığını ileri sürdükten sonra, "Ziya Paşa, Molière'in *Tartuffe*'unu hem parmak hesabıyla, hem de kâfiyesiz olarak terceme etmiştir; fakat bilmem, neden ise, vezninde onbir yerine on heceyi ihtiyar etmiş. Birçok yerleri pek güzel olmuş ise de, nesirden farkolunamaz dereceye gelmiştir. Zannedirim o da terceme seyyiesidir" diyor. Hâmid, Kemal'e gönderdiği 18 Teşrinievvel, 1297 (31.x.1881) tarihli mektubunda, "Mukaffâ,, adımı vereceği bir vezin ihdas edeceğinden, *Nesteren*'de mısra'larda hece sayısının on - onuç arasında olduğundan, mukaffâ'da ondan onbeşe, belki

⁴¹ *Adamcıl*, Bursa basımı, s. 5, 53.

yirmiye kadar, mısra'larda hece sayısının değişeceğinden bahseder; mensur olmadığı, mukaffâ olmasıyla beraber ifadedeki takdim ve te'hirlerden anlaşılacak, mevzun olmadığı satırlardaki hece adedinin başka bakışa olmasıyla bilinecektir⁴². İşte, Vefik Paşa'nın manzum eserleri bu münakaşaların cereyan ettiği sırada neşredilmiştir; Hâmid'in bu tarz eserlerinden farkı, kâfiyeye de ehemmiyet verilmeyişidir.

Vefik Paşa'nın manzum tercemelerinde mısra'lar umumiyetle on heceli olmakla beraber, sekiz, onüç hece arasında değişir. Mâna, inkişafını daha sonra Servet-i fûnun devrinde gördüğümüz tarzda, mısra'dan mısra'a geçmektedir. O, kendinden sonraki Servet-i fûnun devri şâirlerinden de ileri giderek, istifham edatı ile başlayan mısra'lar yazmış, aşağıdaki misallerde görüldüğü gibi terkip teşkil eden kelimelerden birine mısra'ın sonunda, diğerine ondan sonra gelen mura'ın başında yer vermiştir:

*Yandığı ateşi sevgiliye
Açmak ister; amma mehlikâ
Ejder bâbında defîne gibi
Hiç yanaşılmaz.. Daha ziyâde
Kederlendiğı bir rakibinin
Zuhûr etmesidir. Cehd-ü sa'yinin
Zafer bulması, aşkın nâil-i
Emel olmak ümidi var mı
Anlamak için tâ size geldim
Bu sırrı bize sizin ağzınız
İfşâ eder, gerçeğı söyler
.....
Yaşla berâber beğenilecek
Çalım var hâlâ elverir.
.....
Vay, cesâret edip daha lâkırdı
mı söylersin, a nâ-bekâr, sen⁴³?*

Vefik Paşa'nın manzum tercemelerinde vezin, kâfiye kaidelerine ehemmiyet verilmemekten başka, nazımda görülen takdim ve te'hir-

⁴² F. Abdullah, *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara, Güneş Matbaası, 1949, s. 33, 40, 111 v. d.

⁴³ *Savruk*, Kanaat Kitabevi basımı, s. 20, 26, 122.

lere de hemen hiç rastlanılmaz. Tab'olunurken de mısra'lar alt alta değil, yan yana getirilerek nesir gibi tertibedilen bu manzum tercemeleri, manzum tiyatro edebiyatımızın muvaffakiyetli ilk örnekleri sayabiliriz.

Vefik Paşa'nın tiyatrolarında kullandığı dil, kendinden öncekilerin, çağdaşlarının ve daha sonrakilerin eserlerinden bambaşkadır. Yazı dilinde kullanılmayan, birkısmı halk dilinde de terkedilen, veya dilde mevcut olup da o mânada artık isti'mal edilmeyen Türkçe kelimelere yer verir; yabancı terkiplere, halk tarafından kullanılmayan Arapça, Farsça kelimelere hemen hiç rastlanılmaz. Tiyatro eserleri, *Lehçe-i Osmânî*'de tesbit ettiği Türkçe kelimelerin muhtelif mânalarının ifade kudretini canlandıran bir tatbikat sahnesi olmuştur. Onaltı eserindeki Türkçe kelimeleri taramak sûretiyle tertip ettiğimiz aşağıdaki lûgatçe, bu hususta esaslı bir fikir vermeğe kâfidir. Vefik Paşa'nın dil bakımından hususiyetini aydınlatmak için hazırladığımız bu lûgatçede kelimelerin bütün mânalarını değil, icabettiği zaman misal de vererek, onun tarafından kullanılan mânasını kaydetmiş bulunuyoruz⁴⁴.

Türkçe Kelimleri Hangi Mânada Kullandığını Gösteren Lûgatçe

<i>Acıracak</i> , O., 20; <i>Ka.M.</i> , 55; <i>acıracak</i> söz.	<i>Albeni</i> , câzibe, güzellik (<i>Söz Derleme Dergisi</i> , T.D.K. yayınlarından c.I.); S., s. 115. "Dünya güzeli vuslattan sonra usan getirir. <i>Albenisi</i> yok."
<i>Afatlamak</i> , âfet etmek, kıyâmet koparmak, ağızdan işşası mühim lâkırdı kaçırarak, ağız bozmak (<i>L.O.</i>); <i>M.</i> , 18; <i>S.</i> , 31, <i>Ko.M.</i> , 36; <i>Y.D.</i> , 9; <i>T.</i> , 75; <i>Ka.M.</i> , 55; <i>Ç.N.</i> , 50.	<i>Aldamak</i> , hiyle ile zihin çelme, iğfal, aldatmak (<i>L.O.</i>); <i>Y.D.</i> , 5.
<i>Ağlayışcık</i> , <i>M.</i> , 16: Bir - iki gözyaşı. "Bir-iki ağlayışcıklar .. insan yumuşar."	' <i>Alemyâneci</i> , ' <i>alemyânecilik</i> , hiyle, hiylekârlık (<i>L.O.</i>); <i>D.</i> , 50; <i>Y.D.</i> , 21; <i>S.</i> , 14.
<i>Ağmak</i> , yükselmek, O., 4.	"' <i>Alemyâneçileri</i> ben sakalıma güldürmem; mekr-ü keyd ile ' <i>alemyânecilik</i> dubara bul!"
<i>Aktarmak</i> , araştırmak, arayıp taramak (<i>L.O.</i>); <i>S.</i> , 155.	

⁴⁴ Bu ve diğer lûgatçelerde yalnız *Savruk*'un Kanaat Kitabevi, diğer eserlerin Bursa basımından faydalandık. *Kadınlar Mektebi*, (*Ka. M.*); *Merakt*, (*M.*); *Kocalar Mektebi*, (*Ko. M.*); *Yorgaki Dandini*, (*Y. D.*); *Adamcıl*, (*Ad.*); *Azarya*, (*Az.*); *İnfi'âl-i aşk*, (*I. A.*); *Dudu Kuşları*, (*D. K.*); *Savruk*, (*S.*); *Don Cıvani*, (*D. C.*); *Çorâki Tabib*, (*Ç. T.*); *Çor Nikâhi*, (*Ç. N.*); *Tabib-i aşk*, (*T. A.*); *Degbâzlık*, (*D.*); *Okumuşlar*, (*O.*); *Tartuf*, (*T.*); *Lehçe-i Osmânî*, (*L. O.*) olarak gösterilmiştir.

- Aleste*, İtalyanca'dan, hazır, müheyyâ (L.O.); *Az*, 11; "Ödünç para soruyorurum, *aleste* hazır bulunduracağım."
- Alkıy eylemek*, teşvik ve tahsin eylemek (L.O.); *Ad.*, 31.
- Allak*, hiylekâr, döneç (L.O.); *Ka.M.*, 5, 43, 46; *O.*, 24; *D.*, 16; *S.* 39.
- Aşamak*, götürmek, aşımak (L.O.); *Ka.M.*, 72.
- Aruk*, yağsız, etsiz, zayıf (L.O.); *O.*, 29. "Pek *aruk* taam buyurmuşsunuz."
- Arkuri*, arımak'tan (L.O.), *S.*, 72; *D.K.*, 9; *T.*, 71. "Yavaşlıkla çâre bulmalıydı, *arkuriden* yol tutmalı."
- Artık*, fazla, ziyâde (L.O.); *Ka.M.*, 70.
- Aşırı taşırı*, fazla, çok, *D.K.*, 10; *D.C.*, 19. "Aşırı taşırı mustarip olmak."
- Aşırıp taşırnak*, mübâleğa etmek, *D.*, 6.
- Aşkın taşkın*, mübâlegalı, *A.*, 82.
- Ayırtnak*, ayıklamak, sebze ayırtmak, *O.*, 28.
- Azdan*, birazdan, az sonra, *S.*, 68. "Azdan bir adam kızı almağa gelecek."
- Balıklamak*, sıçramak, debelenmek (L.O.); *Y.D.*, 26. "Yüzüne baktıkça yüreğim bulanıyor, *balıklıyor*."
- Basmahâne*, matbaa, *D.K.*, 17. "Müsveddeyi basmahâneye vermiş."
- Bay*, zengin, kibar (L.O.); *Y.D.*, 3; *Ad.*, 27. "Yeltenip de *baya* sürtünen gedânın vay hâline.."
- Berk*, kati, sert (L.O.); *O.*, 72.
- Besebelli*, besbelli, *Y.D.*, 6.
- Bilişmek*, mu'ârefe olmak (L.O.); *M.*, 35. "Acele etmeyiniz henüz, *bilişelim*, konuşalım."
- Birle*, ânide, hemen, müctemî'an (L.O.); *O.* 79; *D.C.*, 24.
- Birlik durmak*, müttefiklik (L.O.); *Ka.M.*, 55.
- Bitür*, harac, *D.*, 29. "Bitür vermem, bir akçe vermem, uğursuz yıkılsın."
- Boşlamak*, bırakmak, vaz geçmek (L.O.); *Y.D.*, 10; *D.C.*, 10, 33, 42; *Ş.T.*, 11. "Yeter artık, o lâkırdıyı boşlıyalım."
- Bozuk-düzen*, tertipsiz, perişan (L.O.); *D.* 4. "Sizi pek bozuk-düzen görüyorum, bu ne telâş?"
- Bulangın*, bulanık, *I.A.*, 44.
- Bulaşmak*, sataşmak (L.O.); *S.*, 88.
- Burnaz*, burnu büyük, örküçlü burnu olan (L.O.); *Ş.T.*, 4; *O.*, 75.
- Burundu*, enfiye (L.O.); *D.C.*, 3.
- Cadaloç*, cadı huylu, huşunetle muamele eden (L.O.), *S.*, 15.
- Carcar*, çarçar, yaygaracı, geveze (L.O.); *O.*, 25; *Y.D.*, 35.
- Cavlak*, çıplak, dazlak, açık baş (L.O.); *O.*, 12.
- Cırlamak*, cırcır etmek, böcek öter gibi zırlamak (L.O.); *O.*, 49.
- Cızıktırmak*, cizgitmek, yazı yazmak (L.O.); *O.*, 49.
- Cib*, sırf, büsbütün (L.O.), *D.C.*, 15; *Ş.T.*, 35.
- Çalık*, delişmen, âvare, âşüfte (L.O.); *S.*, 84; *Ko.M.*, 3.
- Çalım*, tavır, refâr, mişvâr (L.O.); *Az.*, 91.
- Çan-çun* etmek, *Ş.T.*, 24.
- Çap*, ekser müdevver, umümen mücessem şeylerin ölçüsü (L.O.); *S.*, 53. "Misli enderdir, *çapı* bulunmaz."
- Çaparıs*, *Çapariz*, cıvâst tahrifi: Engel, hain, hased (L.O.); *S.*, 10, 127; *Az.*, 25, 63; *Çaparizlik*, *Ad.*, 66.
- Çarpmak*, çalıp kapmak, *Az.*, 75.
- Çarçar*, bk., *Carcar*.
- Çaşut*, *Çaşut*, casus zebânzedi, tecessüs etmek, haber vermek, araştırmak (L.O.); *Az.*, 13; *Ka.M.*, 54.
- Çatadak gelmek*, *Çata gelmek*, birdenbire gelmek (L.O.); *Ko.M.*, 25. "Ertesi günü bir kocakarı *çata gelip* de, yaradan Mevlâ'm çok ihsan buyur-sun dedi."

- Çatmak*, tesâdüf etmek (L.O.); *Ç.T.*, 10. "Aradığınızı size benden iyü delâlet eder yoktur; bana iyi *çattınız*." *Çerezlenmek*, vakitsiz, doycak kadar şey yemek (L.O.); *D.*, 35, 48; *Ka.M.*, 38. "İkramlar ettiler, oturduk, *çerezlendik*."
- Çığırtmak*, feryad (L.O.); *S.*, 46. "Mezara beraber girelim diye *çığırtış* durur."
- Çimbalo*, zil ve zilli def, eskiden piyanoya derlerdi (L.O.); *T.A.*, 6. "Sana bir çalgı ustası getireyim mi? *Çimbalo* öğrenirsin."
- Çimrenmek*, suya girmeğe hazırlanmak, paçaları sıvamak (L.O.); *S.*, 57. *Çurçur*, zâyi, yazık, heder (L.O.); *Ka.M.*, 38.
- Dâmadlanmak*, dâmad edinmek, *M.*, 28; *S.*, 55.
- Depreşmek*, cehd ile hareket etmek (L.O.); *Ad.*, 39. "Ahablık hâli fena *depreşti*."
- Dibelek*, dibe kadar, *Y.D.*, 20. "Bunlar *dibelek* yalan düzen."
- Dilek etmek*, arzu, recâ etmek *Y.D.*, 33.
- Dillemek*, zemmetmek, *Az.*, 4.
- Dilmaç*, terceman (L.O.); *Az.*, 60. "Sizin gibi vekil, *dilmaça* ihtiyacım yok."
- Dirlik etmek*, iyi geçinmek, uyuşmak (L.O.); *Y.D.*, 59. "Artık annle *dirlik* edemem."
- Döl - döş*, soy-sop (L.O.); *Y.D.*, 54.
- Dört ayaklı alafranga yataklık*, karyola, *Az.*, 30.
- Döşek dayaklı*, döşeli dayalı, *S.*, 134. "Döşek dayaklı odalar."
- Düz*, açıkca, *Ad.*, 54. "Eğer kendi ağzınız tâ ibtidâdan reddetseydi *düz*..."
- Düzce*, sade, bayağı (L.O.); *Az.*, 33, 52. "Hele *düzcesini* deyiveriyim mi? *Düzce* beyitcik."
- Düzen*, hiyle (L.O.); *Y.D.*, 8. "Ne oyun eder, senin evinde hep *düzen* gider."
- Düzen bezen yapmak*, hiyle, yapma söz (L.O.); *D.* 9.
- Düzüp - koymak*, çeki - düzen vermek, nizama koymak (L.O.); *Az.*, 18.
- Engel*, mâni, *S.*, 146.
- Esenleşmek*, veda'laşmak (L.O.); *İ.A.*, 41.
- Esrük*, serhoş, *S.*, 72, 98.
- Eşmek*, bir pâyenin ve hizmetin bi'l-fiil ifâ-yi vecibesine sa'yetmek (L.O.); *D.K.*, 28. "Son sefere *eştiğimde* yediğim kurşun..."
- Ezgi*, ezerek çıkarılan ses, terennüm (L.O.); *T.*32.
- Ezindi*, mi'denin yağrulup bir hoş olması, gasy (L.O.); *İ.A.*, 20. "Bir erkeğin sözüne kulak verdin mi *ezindilerine* yürek alıştırıp."
- Fıkramak*, kaynamak (L.O.); *Ad.*, 21. "Aşıklar etrafımızda *fıkrar*."
- Fır fır aramak*, şiddet, acele, heyecan ile aramak (L.O.); *Ad.*, 54.
- Fodul*, atak (L.O.); *S.*, 82, *O.*, 59.
- Geçmek*, afvetmek (L.O.); *İ.A.*, 28. "Efendim, ben de bu işi beğenmiyorum; edenin kabahati *geçilmez*."
- Geri*, fazla, çok, *Ç.T.*, 35. "Altı aydan geri yatahta hastadır."
- Görüşler etmek*, görüşmek, *Ad.*, 5.
- Gülecek*, gülünç, gülünecek şey, *Ç.N.*, 9. "Kız istedim; sanki bundan neye *gülecek* gelsin?"
- Harun*, yorgun argın (L.O.); *Az.*, 25. "Harun zihinler."
- Haylamak*, atları haydamak, haydalamak (L.O.); *Az.*, 50; *T.*, 63.
- Hilmli*, halim, *Ka.M.*, 15.
- Hora geçirmek*, horlamak, hakir görmek, *Ad.*, 31; *D.C.*, 5.
- Hulfetmek*, hilâf etmekten bozma; sözünden dönme; *Ç.N.*, 60. "Ölürüm de sözüme *hulfetmem*; benim va'dim dindir."

- Iklamak - fıklamak*, iç çekmek (L.O.); D., 48.
Iss, sahip, mâlik, S., 64.
- İğti*, acımtırak, keskin (L.O.); Ad., 5; O., 29. "İğti kokmak."
İnan, inanç, S., 89. "İnanım sende."
İrağ, uzak, O., 5.
İstek etmek, istek eylemek, O., 11; Ad., 76.
İşkil, zan, vesvese (L.O.); T. 56; *İşkil olmak*, O., 9, 54.
İvidi, acül, savruk (L.O.); Ad., 63; *İvidilik*, D., 26; S., 103.
- Kakımak*, azarlamak, darılmak (L.O.); Y.D., 49; Ad., 49.
Kalıbca, tamamıyla, Ad., 39. "Pâk-dâmenliğinize kalıbca kefâlet ettim."
Kalmaz olmak, geri kalmamak, Z.N., 24.
Karnak, sitem mânasına cârîye, kul (L.O.); O., 25, Ka.M. 48; S., 150.
Kapançe, küçük kuş kapanı ve kapalı kafes (L.O.); D., 52.
Kaypakçı, uzağa mal aşırıncı, gâsıb (L.O.); Z.T., 5.
Kerte, derece, menzil, mertebe (L.O.); Ko.M., 41.
Kesik, topraktan top, kerpiç (L.O.); D.C., 14.
Kesişmek, karar, pazarlık etmek (L.O.); M., 13. *Kesivermek*, halledivermek, hükmedivermek (L.O.); D.C., 24.
Kınamak, zem, hicv, istihzâ etmek (L.O.); T., 6; S., 13, 34; Az., 68; Ad., 40.
Kıskanç, kıskançlık, İ.A., 3; D.C., 11; "Kıskanç ateşi, kıskanç derdi, beynimize vesvese, kıskanç girmez."
Kışmırlık - kışmırlık, masharalık, eziyet etmek (L.O.); D.C., 14, 15; T. A., 21; S., 140; Z.T., 15, 19.
Kıyâklık, gaddarlık, rahmsizlik, i'tidal-sizlik (L.O.); Az., 82, 85. "Nasıl afv bağışlamak, öyle bataklık, öyle cana kıyâklık..."
- Kocunmak*, alınmak, huylanmak, işkil etmek (L.O.); S., 16; Az., 74; Ko.M., 5; Ad., 22, 37, 49.
Koçmak, sarılıp bağra basmak (L.O.); Ka.M., 72; T., 29.
Koğalamak, ihbâr etmek (L.O.); D., 22. "En evvel beni pederime o koğalasın, ey, kasem ederim ki anın hâinliğini yanına komam."
Komak, bırakmak, ikâme etmek (L.O.); Az., 45. "Her yeri silmeğe kodum."
Konuk, misâfir, Az., 48.
Koşmak, iltihâk, terfık eylemek (L.O.); O., 8. "İştîyâkınızı eziyete koşup cebretmek istemem." *Koşulmak*, Ad., 8, 19. "Nicesi zalime koşulduğu."
Kovmak, koğalamak, ta'kibetmek, ardından gelmek (L.O.); S., 30.
Kökçek, (Gökçek), güzel, hoş (L.O.); O., 75.
Kurmak, vesveseye dalmak (L.O.); Z.T., 11. "Bir kerre kurarsa elinize bir değnek alınız."
Kurumsak, kaltaban (L.O.); Z.N., 41.
Künde, köstek, tuzak, ayak bağı (L.O.); S., 39.
- Lab*, sırf, bütün bütün; avam zebân-zedir (L.O.); D.K., 35.
- Mehlem*, merhem, Z.T. 18.
Misafirlemek, O., 37.
Muhanat, muhannes, rezil, kaltaban (L.O.); S., 81.
Muşta, yumruk (L.O.); Ka.M., 71.
Muştalık muştuluk; bahşiş (L.O.); S., 107; Z.N., 40.
- Nâlet*, lâ'net, Z.T., 4.
Nefeslenmek, nefes almak, M., 7.
- Oflaz*, *Oflas*, işgüzâr, işe yarar, cesur, kaba - dayı, (T.D.K., Söz Derleme Dergisi, III.); O., 75; İ.A., 5. "Ağanın hakkı var; bir oflaz er ister.";

- “Bana seni severim diyene ben *oflaz* inanırım.”
- Oğşamak, okşamak*, andırma, benzeme (L.O.); T., 63; O., 12. “Deminki ağızları *okşar*.”
- Onat*, münasip, güzel, öğülmeğe değer (L.O.); D.C., 21; O., 25.
- Onmak*, sihhat bulmak, islâh ve terbiye olmak, iyiye dönmek (L.O.); Ad., 37.
- Oynak*, ismetsiz, mütelevvin, hiylekâr (L.O.); Ka.M., 35.
- Oynaş*, dost, ma’sûk (L.O.); Ka.M., 4, 62; Ad., 31; T.D., 9, 15.
- Oyuncak*, bâziçe, mashara, mel’abe (L.O.); Z.N., 36. “Amma, *oyuncaktan* ferâgat gelin, recâ ederim, şu işimi söyleşelim.”
- Ozan*, lâf - zen, herzevegil (L.O.); T., 3. “Bir edepsiz cırcır *ozansın*, burnunu her işe sokarsın.”
- Ögül*, *ögil*, öfkelenme, diş gıcırdatma, T. 56. “Bende *ögül* yok, ben işkil etmem; kalbim afvetti.”
- Öperlemek*, öpmek, I.A., 5. “Şapur şupur *öperlesin*, öpsün.”
- Örgenmek*, öğrenmek, O., 75.
- Öründelemek*, nasb ve ta’yin etmek, seçmek, O., 74. “Bak, şunu *öründeledim*, bu bitmiş iştir.”
- Pat*, *patadak*, çabuk, birdenbire (L.O.); Ka., M. 4; S., 16; D.K., 13.
- Postal*, sürtük (L.O.); M. 6, 7, 17.
- Pusat*, alât takımı, silâhlık (L.O.); S., 94, 114.
- Ruskat*, ruhsat, Z.T., 23.
- Sadâlamak*, seslenmek, Ka.M., 25; S., 153; Az., 24, 72, 86; D.C., 24.
- Sağlamak*, te’mîn etmek (L.O.); S., 17.
- Sağmaç*, sağılan, sızdırılan, M., 7. “Sizi *sağmaç* inek gibi kullanırlar, paralarınızı sızdırırlar.”
- Saklanbaç*, saklanılacak, emîn yer; Az., 16. “Bir koskoca konakta bir emîn *saklanbaç* bulmak müşkil ma’rifet.”
- Salt*, sade, yalnız, ancak (L.O.); Ka.M., 66.
- San*, sanki, Ad., 35; Ko.M., 4; T., 7.
- Sançmak*, saplamak, sokmak (L.O.); Az., 37.
- Sasılık*, küf ve nem kokusu, kokmağa yüz tutan şey’in râyihası (L.O.); Ad., 28.
- Savmak*, geçmek (L.O.); T., 47. “Hamd olsun hummâ büsbütün *savdı*.”
- Sevi*, sevgi; Ad., 22. “Herkes *sevi*, kuru iltifat, bundan ne çıkar?”
- Sezinlemek*, his, derketmek (L.O.); M., 8; D.C., 4.
- Sezinmek*, anlayıp ses çıkarmamak (L.O.); T., 61; O., 4.
- Sıkı*, tazyik edici (L.O.); M., 10.
- Sınmak*, kırılmak (L.O.); Ad., 9.
- Siftinmek*, kıpırdamak, miskin, miskin kaşınmak (L.O.); Ko.M., 35; O., 5. “Ahlarla vahlarla *siftinmesin*, vakti geçmesin.”
- Sonuk*, *sonukluk*, kederli, kederlilik (L.O.); Ka.M., 44; Ad., 27.
- Sövütmek*, sövdürmek; S., 100.
- Sûret çekmek*, resim çekmek; Az., 42.
- Sürç*, günah, hatâ; O., 23. “Günâhı nedir?” “*Sürçü* olmasa koğacak adam mıyım?”
- Şablak*, sille, tokat (L.O.); O., 75.
- Şayık*, *şâk*’tan galat, şevkli, arzukeş, mütehâlik (L.O.); Ko.M., 30, 54.
- Talamak*, talan etmek, vurmak (L.O.); Ka.M., 33.
- Tanışık etmek*, akıl danışmak; Z.N., 4.
- Tapınış*, İbâdet (L.O.); O., 15.
- Tapu*, *tapu kılmak*, inkıyat, tebaiyyet (L.O.); O., 7; S., 9.

- Tarlayup tartaklamak*, hırpalamak, didiklemek (L.O.); D., 14.
- Taşımak*, kâmeti artırmak, fodulluk etmek (L.O.); Y.D., 13. "Siz artık pek taşıyorsunuz; ağzınızı pek dağıtılıyorsunuz."
- Tek'i*, eşi, menendi (L.O.); Ka.M., 22. "Karı insanın çorbası, teki, başka adamlar gelip çorbaya el uzatırsa pata - küt kötek."
- Tırlı*, zayıf, çıplak şey (L.O.); Ka.M., 71.
- Torlak*, genç, hovarda (L.O.); Ko.M., 36; O., 56.
- Toylak*, acemî, tecrübesiz, irfansız, kaz adam (L.O.); O., 54.
- Tutamak*, sebat, meslek (L.O.); Ko.M., 3.
- Tutum*, muamele, hareket, tavır (L.O.); Az., 20, 33; M., 25. "Şu adamın tutumu beni pek kaşındırıyor."
- Tutumak*, bulaşmak (L.O.); Ad., 29. "Hanım söylediyse ne söylediyse, ona tutunun."
- Tüfkürmek*, tükürmek (L.O.); O., 6.
- Uhruc*, çık git, dışarı çık, def'ol, S., 51. "Uhruc, a canım, uhruc! Mevlâ'm sağlıcaklar versin size her dâim.."
- Ulvân*, edâ, tefâhür (L.O.); D., 26. "Haydindi, vaz geç, ulvanı bırak."
- Umu*, umma, ümit etme (L.O.); Z.T., 9,28, Umu ummak, Ko.M., 18.
- Umurcu*, i'tina edici, tekellüfcü (L.O.); Z.T., 14. "Bu ne çok ikram, bu adamlar ne umurcu?"
- Umursamak*, vazife edinmek (L.O.); M., 36; Ka.M., 6; Az., 5.
- Urug*, uruk, kabîle, oymak (L.O.); Y.D., 14.
- Usan*, melâl, gönül darlığı (L.O.); İ.A., 38; S., 115.
- Uzamak*, imtidat etmek (L.O.); Ka.M., 19. "Belâya niçin uzadım durdum."
- Yab yab*, sessiz sessiz, yavaş yavaş (L.O.); S., 15; D.K., 8.
- Yalav*, alev (L.O.); İ.A., 9.
- Yalvarışçak*, M., 16.
- Yanaz*, daima şikâyet, feryat eden, huysuz çocuk, dilber, sitemker (L.O.); Y.D., 28. *Yanazlanmak*, daima şikâyet, feryat etmek (L.O.); Az., 61.
- Yangın*, şikâyet eden, yanıp yakılan (L.O.); Ad., 23. "Evet, bu bâbta bütün cihanın yangınlarına salâ okurum."
- Yankı*, âşik (L.O.); Y.D., 5, 19; Z.T., 44. "Pek kıskanç imiş, karısına yankı geldiğini istemezmiş."
- Yankı*, yanku, aks (L.O.); O., 12. "Dileklerini bir yanku olup aksettireyim."
- Yanşak*, ağzı yavan, geveze (L.O.); Z.T., 21, 29; Ka.M., 22; D.C., 14; Yanşaklık, gevezelik, O., 25.
- Yapınış*, kırıntı gibi yapma edâ (L.O.); M., 10; Y.D., 29; Ka.M., 5; S., 78; İ.A., 45; Ad., 8.
- Yapış*, ca'li hareket, S., 75.
- Yapışma*, ca'li hareket ve tavırda olmak, girişme, nâz (L.O.); Ka.M., 33.
- Yaramaz*, muzir, kötü (L.O.); Z.T., 34. "Aristatalis bir yaramaz gevezedir."
- Yasağ*, memnu' (L.O.); T., 58; İ.A., 34.
- Yavuk*, yakın (L.O.); Z.T., 38. "Yabanda değil, yavukta adam." *Yavuklamak*, nişanlanmak (L.O.); D.C., 11.
- Yavuz*, şedit, haşin (L.O.); Ko.M., 50; *Yavuzluk*, D.C., 18; Ko.M., 18.
- Yelmek*, uçup telâşla koşmak (L.O.); S., 74.
- Yermek*, yirmek, aleyhinde bulunmak, zemmetmek (L.O.); M., 15; Ad., 29; Ko.M., 39; S., 75.
- Yılık*, bir tarafa sırıdıp yayılmış, yapışmış, çarpık (L.O.); D., 19; T., 23.
- Yordamlı*, çalmlı, avurtlu (L.O.); Ko.M., 12.
- Yormak*, beğenmek, fâl-i hayr addetmek (L.O.); S., 27.

- Yortmak*, haylazlık ve sürtüklükte gezmek (L.O.); *Ko.M.*, 8.
- Yumak*, yıkamak, temizlemek (L.O.); *T.*, 13.
- Yümsüz*, uğursuz (L.O.); *O.*, 22.
- Zevklenmek*, zevka almak, eğlenmek, alay etmek; *Ko.M.*, 47; *D.*, 28; *D.C.*, 12.; *S.*, 86; *Z.N.*, 46.; *Ad.*, 6; *Az.*, 27.
27. "Beni zevkleniyorsunuz." *Zevka almak*, istihza etmek; *Az.*, 37.
- Zımbırtı*, müzikî, *D.K.*, 29. "İşaret et, zımbırtıya beşâret götür."
- Zıngıldamak*, oynamak, adamın işi şaşmak, şaşalama (L.O.); *Z.T.*, 15.
- Zıngırdamak*, titremek (L.O.); *M.*, 26.
- Zırlak*, ziyade ses ile zırlayan (L.O.); *Ad.*, 24.

Yukarıdaki lûgatçe gözden geçirilince, Vefik Paşa'nın *ruhsat*, *la'net* gibi bâzı yabancı kelimeleri halk dilindeki *ruksat*, *nâlet* şeklinde kullandığı anlaşılır. *Esrük*, *iğti*, *kurumsak*, *kısmirlik*, *öründelemek*, *sınmak* gibi archaic, veya dilde yaşayan, fakat o mânada kullanılmayan kelimelere sık - sık rastlarız; bilhassa bu sonuncular oldukça kabarık yekûndadır; meselâ *tutum*, *saklanbaç* kelimeleri *tavır*, *saklanılacak yer* mânasında kullanılmıştır. *Dilek etmek*, *istek etmek*, *sadâlamak*, *dâmadlanmak*, *sezinlemek* gibi fiiller, *cib*, *yab yab* v.b. edatlar, *yapmış*, *ağlayışçık* gibi isimler, *umurcu* gibi sıfatlar onun tiyatrolarına dil bakımından nev'i şahsına münhasir bir hususiyet vermiştir.

Vefik Paşa'nın tiyatrolarına dil bakımından hususiyet kazandıran bir başka cihet, atasözlerini oldukça sık kullanmasıdır. *Lehçe-i Osmânî'si* gibi, *Atalarsözü* kitabı da, tiyatro eserleri için âdeta bir tatbikat sahnesidir. *Zâde fi't tanbûri nağme't - ün uhra* gibi halkça bilinen iki - üç atasözü dışında geri kalanlar tamamıyla Türkçe'dir. Tiyatrolarını tarayarak tesbit ettiğimiz aşağıdaki yüzden fazla atasözü, Molière'den terceme, veya adapte ettiği bu eserlere yerli bir renk kazandırmaktadır.

Tiyatro Eserlerinde Kullandığı Atasözleri

- Acemî çaylak gibi yatın-kıçın uçulmaz (Y.D., 26.).
- Adamakla mal tükenmez (Y.D., 36).
- Adam var dağ kaldırır, adam var bir darı kaldıramaz (Y.D., 16).
- Ahlâk-ı hasene parlak sözden yeğdir (D.C., 51).
- Ahlatın iyisini dağda ayu yir (Y.D., 47).
- Ahmak sözüne kulak verilmez (O., 11).
- Âkile cihanda nekbet olmaz (O., 78).
- Aldun ipek, sattun ipek, hani kârın a köpek (Y.D., 13).
- Alışmış kudurmuştan beterdir (Y. D., 60).
- Amana kılıç olmaz (Y.D., 53).
- Aman öldüm diyenin gözüne koruk sıkılmaz (Az., 36).
- Ârife bir gül yeter kokmağa (Y.D., 11).
- Ârife bir söz hâcet değil (Ko.M., 29).

- Ârife ta'rif hâcet değil (*Y.N.*, 16; *Y.D.*, 22).
- Asılırsan bâri Frengî sicimle asıl (*Y.D.*, 55).
- Âsilerin âkıbeti hayr olmaz (*D.C.*, 9).
- Aşk insana çok yollar öğretir (*Ko.M.*, 18).
- Aşk üstâd-ı kâmilidir; insana akıl öğretir (*Ko. M.*, 41).
- Ayağıyle gelene ölüm olmaz (*Y.D.*, 54).
- Bağlı koyun yerinde otlar (*Z.T.*, 38).
- Başkasına yol gösteren kişi ibtidâ kendini yola kosun (*Ad.*, 41).
- Benden hatâ ise senden 'atâ (*Y.D.*, 53).
- Beş parmak bir değildir (*Y.D.*, 10).
- Bıçılğanan at kocunur (*Az.*, 15).
- Bilgiçlik için bilmeğe uğraşma (*O.*, 12).
- Bir ağızdan çıkan bin ağıza yayılır (*Y.D.*, 8).
- Bir fıçı sirke bir sinek tutmaz (*Y.D.*, 50).
- Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, üçüncüde elbet ele geçersin (*Y.D.*, 50).
- Bir suçla adam kesilmez (*Y.D.*, 53).
- Bir sürçen atın başı kesilmez (*Y.D.*, 53; *Ad.*, 4).
- Budala kavline cevap olmaz (*Ad.*, 10).
- Can malın yongasıdır (*Az.*, 26).
- Çok edâ âşık usandırır (*Y.D.*, 27).
- Damdan düşse dört ayak üzre düşer (*Y.D.*, 54).
- Denize düşen yılanı sarılır (*Az.*, 7).
- Desti suya gide gide âkıbet sınar (*D.C.*, 51).
- Devlet başıma, kuzgun leşime (*T.*, 44).
- Dil kalbin tercemânıdır (*İ.A.*, 26).
- Dil yarası aslâ onulmaz (*Ka.M.*, 5).
- Doğruluk er kişinin kârıdır (*Az.*, 4).
- Ecel ısmarlama değildir; nöbet bilmez (*Az.*, 57).
- Efendisine bak, uşağını al (*İ.A.*, 33).
- Er gerek, cömert gerek (*İ.A.*, 51).
- Erler iş başında belli olur (*Az.*, 4).
- Et tırnaktan ayrılmaz, ağaçla parmak arasına kabuk sığmaz (*Z.T.*, 7).
- Gâh 'usrî olur, gâh yusrî, (*Y.D.*, 27).
- Geleceği varsa göreceği de var (*Y.D.*, 19).
- Gemisini batıran bazirgân gülmez (*Y.D.*, 38).
- Gönül hoşluğu maldan iyidir (*Z.T.*, 20).
- Hayırsız fidan tiz boy atar (*Az.*, 57).
- Her bâr-ü kârda er kişi yürek bir, söz bir (*Ad.*, 6).
- Herkesin nöbeti gelir (*Ka.M.*, 75).
- Her yerde sinek bala konar, sirkeye gelmez (*Ad.*, 22).
- Her yiğitin bir yoğurt yeyişi vardır (*Y.D.*, 16).
- Hımhımla burunsuz, birbirinden uğursuz (*Z.T.*, 19).
- Hiylekârın mumu yatsuya kadar yanar (*Y.D.*, 53).
- Horoz önünde tavuklar ötmez, ökçek (ögçek) zırlamaz (*O.*, 75).
- Huylyu huyundan geçmez (*Y.D.*, 60).
- İki karpuz bir koltuğa sığmaz (*Az.*, 7).
- İki yeminden ise bir emîn (*Y.D.*, 16).
- İnsan bir kerre kendine bakıp sonra halka taş atsın (*Ad.*, 41).
- İnsan gâh olur dağ kadırır, gâh olur bir darı kaldıramaz (*Y.D.*, 43).
- İnsan kendi gözündekini mertek olsa görmez (*Az.*, 7).
- İyiliğe iyilik her kişinin harcı; kemliğe iyilik er kişinin harcı (*Y.D.*, 53).
- Kadın kısmı eksik etek, akli kısadır (*Y.D.*, 51).
- Kalbden kalbe yol olur (*Az.*, 4; *Ko.M.*, 29).
- Kanaatle hırs bir yere gelmez; derviş olana kibir gerekmez (*T.*, 22).
- Kanı kanla yumazlar; kanı su ile yuyarlar (*Y.D.*, 53).

- Karı kısmı şeytandan beterdir (Z.T., 3).
 Kendi gözünü kendin bağma (Ad., 36,74).
 Kızım sana söylerim, gelinim sen dinle (I.A., 7).
 Kişi, göz gördüğüne inanmamalı (T., 74).
 Kişi kendi iyi olsun da hamal evladı olsun (D.C., 43).
 Kişi muhtaç oldukta, insanı kendine uydurmazsa kendi ona uyar (Az., 7).
 Kişinin izzeti de elindedir, zilleti de (Y.D., 9).
 Kişiye sevdiği güzel olur (Ad., 31).
 Korku salâha gem urur (D.C., 6).
 Mâvi boncuk kimde, gönlüm anda (D.C., 25).
 Muhabbet, tehhülün semeresidir (Az., 68).
 Nûr-ı Hudâ'ya ittiba' edenin ışığa ihtiyacı yoktur (D.C., 47).
 O çamlar şimdi bardak oldu (Y.D., 54).
 Öfke baldan tatlıdır (Y.D., 54).
 Öksüzü döğmüşler, vay arkam demiş (Y.D., 25).
 Sade - dil kimse başı sert olmaz (Ka.M., 37).
 Sakınan göze çöp düşer (Y.D., 27).
 Sana merhamet, denize kuyu kazmağa benzer (Y.D., 53).
 Seyf-i intikam der - niyâm olmaz (Z.N., 50).
 Sırrı söyleme dostuna, onun da dostu olur (Y.D., 35).
 Sinek bir damla pekmeze konar; bir fıçı sirkeye gelmez (Y.D., 39).
 Sözle can beslenmez (D.C., 51).
 Tâli' oyunu inada gelmez (Ka.M., 58).
 Tüğü değişe, yine bildiğini işler (Y.D., 60).
 Yaşamak için yememeli, yemek için yaşamalı (Az., 49).
 Yemişsiz ağaca kimse taş atmaz (Y.D., 30).
 Yere bakar, canlar yakar (T., 4; Y. D., 21).
 Yere göğe inanmaz, Mevlâ'sından çekinmez (D.C., 5).
 Yerin kulağı var (Y.D., 5).
 Yiğit ölür şan kalır (Y.D., 17).

Tiyatro Eserlerinde Kullandığı Ta'birler

Vefik Paşa'nın manzum, mensur atasözleriyle fikir kuvveti, aynı zamanda yerli bir renk kazanan tiyatrolarının dil bakımından bir hususiyeti de halk mecazlarının çok kullanılmasıdır. Bu hususiyeti müsbet olarak ifade için, tiyatrolarındaki halk mecazlarını da taramış bulunuyoruz. O, *Lehçe-i Osmânî*'sinde her vesile ile halk ta'birlerini kaydetmeyi de ihmal etmemiştir¹⁵; bu sebeple aşağıdaki lügatçede,

¹⁵ Dr. Kunoş, Vefik Paşa'ya, *Lehçe-i Osmânî*'sinde halk lügatlerinin bol bol bulunduğu bahsettiği zaman, onun, "*Lehçe*'mde bulunmayan avam lügatlerine rast gelip de yazarsan, kitabımı tekmil etmiş olursun" dediğini kaydeder (*Türk Halk Edebiyatı*, İst., Yeni Matbaa, 1925, s. 44 v. d.). Halk ta'birleri ve argo lügati hazırlayanlar için, *Lehçe-i Osmânî* zengin bir malzeme kaynağıdır. Ferid Develioğlu'nun *Türk Argosu* (T. D. K. Neşriyatı, İst., İbrahim Horoz Matbaası, 1945; Ayn. esr., genişletilmiş üçüncü baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955), Mehmed

mânaları *Lehçe-i - Osmâni*'de zikredilmiş olanları, istifade ettiği kaynağı aydınlatma cihetinden mühim gördüğümüz için, işaret etmeği faydalı bulduk :

- Abayı yakmak*, meftun, sersem olmak (L.O.); *İ.A.*, 44; *Ka.M.*, 47; *S.*, 149.
- Acı basmak*, hiddetlenmek, müteessir olmak, *Az.*, 24.
- Acı çıkarmak*, intikam almak (L.O.); *Ç.T.*, 10.
- Açık kapı*, ikram, ihsan, misafir - severlik (L.O.); *Az.*, 27.
- Ağa göndermek*, tuzağa düşürmek, *D.*, 33.
- Ağanın beygiri*, *Ko.M.*, 34.
- Ağız aramak*, taraf taraf araştırmak (L.O.), *Y.D.*, 36.
- Ağız burun ekşitmek*, *Ka. M.*, 51.
- Ağızda bakla ıslanmak*, ağızı tutmak, sükût etmek (L.O.); *Y.D.*, 26.
- Ağızı açık*, ahmak, abdal (L.O.); *T.*, 9.
- Ağızı çelikli*, çeneli, çok ve güzel konuşan, natûk (L.O.); *Ç.T.*, 29.
- Ağızı kara*, münâfık (L.O.); *Y.D.*, 35.
- Ağızına bir parmak bal çalmak*, ümide düşürmek, aldatmak, *Y.D.*, 26.
- Ağızının kaşığı*, derece, miktar, had (L.O.); *Y.D.*, 10.
- Ağızı pek*, *Ç. T.*, 35.
- Ağız kokusu*, haddini bildirmek, nazını çekmemek, *Y.D.*, 22.
- Ağızlara kayık yanaştırmak*, re'ye kapılmak, kabul etmek, *Y.D.*, 53.
- Ağız satmak*, gösteriş etmek, öğünmek (L.O.); *S.*, 54; *Y.D.*, 20.
- Ağız silmek*, şükretmek, ni'met bilmek, *D.*, 27.
- Akıl tırmalamak*, *O.*, 16.
- Akıntıya kürek çekmek*, boşa caba (L.O.); *S.*, 75.
- Akla yelken*, ihtiyatsız hareket, *S.*, 75.
- Alın karışlamak*, tahsin, kinâye, salâ okumak (L.O.); *Az.*, 35.
- Altun babası*, para, mal idhâr eden (L.O.); *Az.*, 18.
- Anzorot*, rakı, *Ad.*, 33.
- Apışmak*, muztar, nâçar olmak, âciz kalmak, işten yılmak (L.O.); *Y. D.*, 58.
- Arap olmak*, *S.*, 80.
- Arka olmak*, muzâharet (L.O.); *Ad.*, 19.
- Arzu pişirmek*, *O.*, 5; *Ka.M.*, 49.
- Aşık atmak*, rekâbet gütmek, boğuşmak (L.O.); *Ko.M.*, 36.
- Ateşten pişmiş kestane çekmek*, beceriklilik, *S.*, 93.
- Avucunu yalamak*, hirman (L.O.); *Az.*, 36.
- Avurt etmek*, öğünmek (L.O.); *O.*, 63.
- Avurt satmak*, ağalanmak, kibirlilik (L.O.); *Az.*, 53.
- Ayak basmak*, ziyâret, teşrif, kadem basmak (L.O.); *Y.D.*, 52.
- Ayak basmamak*, sürur (L.O.); *S.*, 18.
- Ayak suya ermek*, intibah, nedâmet (L.O.); *Y.D.*, 52, 54.
- Ayı olmak*, *S.*, 44.
- Baldırı çıplak*, erâzil, hovarda (L.O.); *Y.D.*, 56.
- Bam teline basmak*, kızdırmak (L.O.); *Az.*, 24; *Ka.M.*, 60.
- Bas etmek*, mübâlega, urmak (L.O.); *Y.D.*, 35.

Halid Bayrı'nın *İstanbul Argosu ve Halk Ta'birleri* (İst., Burhaneddin Matbaası, 1934), Dr. Mehmed Ali Ağabay'ın *Türkçe'de Mecazlar Sözlüğü* (T. D. K. yayınlarından, Ankara, Doğu matbaası, 1949) adlı eserlerinde bulunmayan bu cins lügatlerin pek çoğunu Venik Paşa'nın *Lehçe-i Osmâni*'sinde ve tiyatro eserlerinde bulmak mümkündür.

- Baş ağrısı*, gusse, meşgale, mu'acciz (L.O.); O., 63; I.A., 30.
- Baş ağrıtmak*, ta'ciz, tasdi' etmek (L.O.); T., 58.
- Baş bağlatmak*, tezviç (L.O.); Ko.M., 44.
- Baş kesmek*, eğilmek (L.O.); Y.D., 4.
- Bend oynamak*, hiyle tasarlamak, tuzak kurmak, S., 93.
- Beşâret*, u'cûbe, 'acibe, garib-hey'et, çirkin-kıyafet (L.O.); T., 22.
- Beylik*, hükûmet konağı (L.O.); S., 91.
- Bıyık altından*, istihza (L.O.); Ka.M., 5.
- Bin dereden su getirmek*, te'allül, bahâne (L.O.); I.A., 5; Y.D., 40.
- Bir kabukta iki badem nısfı*, O., 33.
- Bora*, saparta, velvele (L.O.); *Bora patlamak*, S., 12; D., 4; O., 33; *Bora dağıtmak*, T., 62.
- Borusu ötmek*, nüfuzu olmak (L.O.); Y.D., 50.
- Boşboğaz*, geveze (L.O.); Y.D., 35.
- Boyacı küpü*, kolay, seri' şey, basmakalıp (L.O.); S., 15.
- Boynu altında kalmak*, D., 29.
- Boynu eğri*, muhtaç, ümid - vâir (L.O.); Y.D., 60.
- Boynuzlu*, ırz lekeler, kurnaz (L.O.); Ka.M., 59.
- Bozuma düşmek*, mahcup olmak (L.O.); S., 88.
- Bulaşmak*, tesallut, sataşmak, 'itâb (L.O.); S., 88.
- Burundan yidmek*, hâkim olmak, O., 33.
- Burun sürtmek*, rağm, ibtizâl (L.O.); Y.D., 35; S., 16.
- Burnunu sokmak*, T., 3.
- Büyük başından büyük yalan söylemek*, D., 24.
- Can atmak*, arzu, tehâlük, sür'at, iltica etmek (L.O.); D.K., 15.
- Canı burnuna gelmek*, Az., 76.
- Canı yatışmak*, Ka.M., 73.
- Cefâ kesmek*, iş kesmek, izâb (L.O.); D.K., 34.
- Cevap çakmak*, reddetmek (L.O.); M., 36.
- Cicöz*, mâfiş gibi fıkdan-ı küll (L.O.); D.K., 27; T.A., 20.
- Ciğer sökmek*, Az., 22.
- Çaçaronluk*, bilgiçlik, gevezelik, çaçan etmek (L.O.); O., 61; I.A., 22.
- Çana ot tıkmak*, bir adamı mahv ile sesini kesmek, ününü bitirmek, nüfuzunu kesmek (L.O.); Y.D., 25, 50.
- Çağanı tutmak*, dırlanmak, çene yarıştırmak (L.O.); T., 8.
- Çarık bozdurmak*, D. C., 39.
- Çekiye gelmek*, işe yaramak, tevafuk etmek (L.O.); Y.D., 31.
- Çelik basmak*, değnek basmak, sopa atmak (L.O.); T., 5.
- Çengele gelmek*, asılmak (L.O.); Az., 12.
- Çengele takmak*, tearruz etmek (L.O.); Ka.M., 46.
- Çöp kesişmek*, dargın olmak, alâkayı kesmek, I.A., 44.
- Çözölmek*, korku hâli ile bir yerden sivişmek (L.O.); Ko.M., 30; Az., 12.
- Çulpa*, ayağı çolak, solunu atar olan çolak, bol paça (L.O.); Az., 67; Ko. M., 4.
- Çürük tahta*, tehlike (L.O.); D.C., 15.
- Dağlara taşlara*, başımızdan irak, dağlara kadar (L.O.); Az., 21.
- Dalya*, balık cesedine mahsus çardak, tuzak (L.O.); S., 97.
- Dama çıkarmak*, tamam oldu, cicöz gibi (L.O.); D.K., 21.
- Dama dedirtmek*, son vermek (L.O.); S., 126.
- Damarı tutmak*, inat etmek (L.O.); D.K., 30.
- Dâneye kapılmak*, aldanmak, Az., 66.
- Daraya çıkmak*, sayılmamak, hisaba katılmamak, S., 123.
- Defter etmek*, hatırdâ tutmak, deftere yazmak, Ka.M., 16.
- Değirmende sakal ağartmak*, tecrübesizlik, ümmilik, çiğlik (L.O.); Y.D., 28.

- Deli fişenk*, savruk (L.O.); *Ka.M.*, 17; *S.*, 123; *İ.A.*, 30.
- Delisi olmak*, ibtilâ (L.O.); *Ka.M.*, 26.
- Demir atmak*, *Ka.M.*, 46.
- Deve kinli*, *T.*, 16.
- Dırdırıyor*, *T.*, 7.
- Dibine darı ekme*k, birşeyi ziyâde araştırma, tedkik, çok sorma (L.O.); *O.*, 43.
- Dilini kedi kapmak*, *T.*, 26.
- Dinkabak*, başı açık çocuk, (L.O.); *İ.A.*, 3.
- Dolap*, hiyle, *D.*, 9.
- Dubara*, dek, hiyle (L.O.); *Ş.T.*, 9; *S.*, 95.
- Dudak merhemi*, dudak boyası, *D.K.*, 5.
- Düdük*, boş adam, *M.*, 13.
- Dümeni ele almak*, tutmak, hüsn-i idâre (L.O.); *D.*, 11.
- Eğdi*, iğdi, dalkavuk (L.O.); *Ad.*, 17.
- Eğri*, mizacen eğrilik, yanazlık (L.O.); *O.*, 24.
- Eksik etek*, kadın tâifesi (L.O.); *D.C.*, 18.
- Ekşi*, abus (L.O.); *Ka.M.*, 60; *Az.*, 24.
- El ulağı*, muâvin (L.O.); *Y.D.*, 33.
- El yunmak*, teberrî etmek (L.O.); *Ş.N.*, 38; *Az.*, 47.
- Esmâ yanmak*, irâde elden gitmek (L.O.); *T.*, 46.
- Eş'arı'nın köpeği*, *Ş.N.*, 39.
- Faka basmak*, tutamak vermek, dokunak söz kaçırmak, hatâ etmek (L.O.); *T.*, 60; *Az.*, 66.
- Fındık kabuğuna girmek*, fındık kabuğu doldurmak, mânasız, hakir olmak (L.O.); *Az.*, 64; *Ka.M.*, 72.
- Gazâlar mübâreki*, *Ş.N.*, 48.
- Gem vurmak*, zabt etmek, cebr, tesallut (L.O.); *S.*, 101.
- Geviş getirmek*, vird-i zebân (L.O.); *D.*, 26.
- Göz bağlamak*, basiretini bağlamak, iğfal, sihretmek (L.O.); *Y.D.*, 28, 50; *D.C.*, 53; *S.*, 33, 101; *Ka.M.*, 46; *T.*, 10, 55, 61.
- Göz boyamak*, desise, reng-ü âl (L.O.); *İ.A.*, 10.
- Göz dağıdış*, dik dik bakma, *Ad.*, 53.
- Gözden sürmeyi çalmak*, *Y.D.*, 54; *Az.*, 12.
- Göze kestirmek*, cür'et, cesaret (L.O.); *Ka.M.*, 43.
- Gözleri akası*, kör olası, *Az.*, 12.
- Gözümün elifi*, *D.C.*, 20.
- Güç çalmak*, zorluk çıkarmak, mâni' olmak, *Ka.M.*, 42; *S.*, 43; *Az.*, 58, 95; *T.*, 79.
- Güneşi balçukla sıvamak*, itham, iftirâ etmek (L.O.); *Y.D.*, 51.
- Habbeyi kubbe etmek*, i'zâm (L.O.); *Ko. M.*, 11.
- Hamam anası*, hamamlarda yanaşma ihtiyar kadın (L.O.); *T.A.*, 17.
- Hem kel hem fodul*, *D.K.*, 11.
- Hendek atlamak*, *Ko.M.*, 37.
- Hırlı*, hırsız (L.O.); *S.*, 127.
- Horasânî akıl*, sâbıkta hâcêgân kavuğu gibi başta olmayan akıl, *D.C.*, 51.
- Mizâcu Horasânî*, *Ko.M.*, 17.
- Hoşâbın yağı kesilmek*, *Az.*, 24.
- Hoşaflamak*, *O.*, 61.
- İğneli fıçı*, eziyetli yer ve iş (L.O.); *D.*, 27.
- İpe gelmek*, asılmak (L.O.); *M.*, 17; *Az.*, 70, 74.
- İp kaçığı*, asılması vâcip (L.O.); *Ş.T.*, 10, 23.
- İp korkusu*, asılma korkusu, *S.*, 30.
- İpsiz - sapsız*, serseri (L.O.); *Y.D.*, 7.
- İp takmak*, saymak, ehemmiyet vermek (L.O.); *T.*, 53.
- İp ucu bulmak*, sebep olmak (L.O.); *Y.D.*, 37.
- İskandil etmek*, yoklamak, denemek (L.O.); *Ka.M.*, 23; *T.A.*, 7.
- İş biçmek*, ezâ, cefâ, sitemkârlık (L.O.); *D.K.*, 34.
- İş kesme*, *D.K.*, 15.
- İşmar etmek*, göz kırpmak (L.O.); *S.*, 88.
- Kaba can*, âdi, bayağı (L.O.); *O.*, 13.
- Kaba kacağa sığmamak*, sabırsızlık (L.O.); *Y.D.*, 38.

- Kafası çatlak*, hezeyan eden, O., 31.
Kafası yarık, Z.T., 19.
Kaltaban, alçak, Ka.M., 39.
Kandil kıyafetli, İ.A., 38.
Kandilli temennâ, Ka.M., 25.
Kara koncolos, ummacı, gül (L.O.); D., 24.
Karamaça kandisi, İ.A., 54.
Kara yürekli, günahkâr, isyankâr (L.O.); Ka.M., 47.
Kartoloz, sakil, geçkin, ihtiyar (L.O.); D., 9; Ka.M., 42.
Kaşınmak, mücadeleye, kavgaya vesile aramak (L.O.); Az., 33.
Kazık, hiyle (L.O.); Ka.M., 5.
Kazın ayağı, humk (L.O.); D.C., 15; O., 25; Ka.M., 22, 75.
Kaz kesilmek, ahmaklaşmak, S., 42.
Kaz palazı, ahmak, T.A., 9.
Kendi kendine koltuğa girmek, Ko. M., 38.
Kersile, Türkmen istilâhı kaltaban, alçak (L.O.); D., 22.
Kesbator, S., 87.
Keyif çatmak, parlamak, cilâ bulmak (L.O.); D., 43.
Kıbalesi elinde, ipi belinde, azgın, Y. D., 56.
Kılıcım hakkı, D., 31.
Kılıç çekmek, boğazlamak (L.O.); S. 99.
Kılıç sallamak, gayret gütmek, O., 59.
Kılıf içine komak, muhâfaza etmek, açığa vurmamak Z.N., 50.
Kılı kırk yarmak, tedkik mübâlegası (L.O.); İ.A., 5.
Kıl kadar, cüz'ice ve rakik şeylere imâ (L.O.); D., 3.
Kıyılmak, can sıkılmak, hafakan gelmek (L.O.); Az., 13.
Kokoroz, kokoros, sivri, çirkin kılıklı şey (L.O.); Ka.M., 60; Y.D., 13.
Kol bükmek, zafer, galebe çalmak (L.O.); S., 93.
Kol kanat, a'zâ-yi cevârih (L.O.), Az., 79.
Komşu eli ile yılan tutmak, beceriklilik, S., 93.
Kongay, *konkay*, kibirli, dik, kocaman (L.O.); O., 58; D.K., 12.
Köfte - hór, *köfte - h'wâr*, atıp tutan, mütecâvizcesine konuşan (L.O.); Ka. M., 16.
Körlük etmek, gaflet, dikkatsizlik (L.O.); T., 36.
Körüne yedirmek, D.K., 15.
Kudûbet, çirkin, Ka.M., 36.
Kulp takmak, mutlaka tearruz olunacak bir bahâne bulmak (L.O.); Az., 51.
Kurt masalı okumak, boş şeylerle aldatıp vakit kazanmak, Y.D., 40.
Kuru ağaca kan bulaştırmak, aşırı derecede fenâlık etmek, Y.D., 57.
Kuyruğu elden bırakmamak, Az., 44.
Kuyruğu ele vermek, Y.D., 52.
Kuyruğu kısılmak, ıstıraba uğramak (L.O.); Y.D., 8.
Kuyruğunu tava sapına çevirmek, ziyâde döğmek, şiddetli te'dip, Y.D., 8.
Kuyruk sallamak, tebasbus (L.O.); Y.D., 30.
Kündeden atlamak, aldanmak, tuzağa düşmek, S., 39, 77.
Künfeyekûn, olan oldu, bitti, gitti (L.O.); Az., 62.
Lâkırdı tekerleği, geveze, Z.T., 42.
Laklak, turrehât, O., 52, 63.
Lampasa, Ko.M., 33.
Lenduha, kocaman, cüsseli, dev gibi (L.O.); Ka.M., 41.
Limana erişmek, sükûnete, selâmete erişmek, D., 11.
Lolo, gürlütlü (L.O.); Z.T., 19.
Mâfiş, yok gibi (L.O.); Ad., 46.
Makam dinletmek, yalan düzmek, ağız yapmak, S., 33.
Mangafa, iri koca başlı, şaşkın (L.O.); S., 42.
Mâni çağırmaq Z.T., 20.
Martaval, T., 59.

- Mat olmak*, mağlûp olmak (L.O.); *Postal*, sürtük (L.O.); *Y.D.*, 21; *M.*, *Ko.M.*, 25.
- Mehtaba almak*, istihzâ, alay, *Az.*, 51. *Püsküllü belâ*, *Az.*, 18.
- Nezzâreye almak*, göze almak, cesaret (L.O.); *Az.*, 12.
- Ocağına düşmek*, ilticâ, himâye istemek, *D.*, 26.
- Odun*, kaba, terbiyesiz, *S.*, 95.
- Ok atmak*, yay basmak, kılıcı divara asmak, işi sona ermek, *D.K.*, 27.
- Okkalı*, büyük, koca, haysiyetli (L.O.); *D.*, 30.
- Omuz çekmek*, tecâhül (L.O.); *Ka.M.*, 51.
- Oyun bozan*, huysuz, arkadaşlarına uymaz *S.*, 98.
- Ölün körü*, birinin sözünü istihfaf için kullanılır, *D.C.*, 15.
- Övütmek*, durmayıp çene oynatmak (L.O.); *Ko.M.*, 9.
- Özen düzen kullanmak*, hiyleye başvurmak, *Az.*, 6.
- Pabuç bırakmak*, kuru - sıkıdan korkup kaçmak (L.O.); *D.*, 29.
- Pabuçlar dama atılmak*, i'tibardan düşmek (L.O.); *Ka.M.*, 46.
- Paçaları sığamak*, ciddi hazırlanmak, işe girişmek (L.O.); *S.*, 99.
- Pala çekmek*, boşuna gezmek (L.O.); *S.*, 90.
- Paltar*, libas, pırtı (L.O.); *D.C.*, 15, 16.
- Patlak vermek*, fâş olmak (L.O.); *O.*, 29.
- Pestil ezmesine döndürme*, darb-ı şedid ile ezmek (L.O.); *Y.D.*, 32.
- Pırpırtı*, câhil, çelebi zümresinden olmayan (L.O.); *O.*, 31.
- Pırpıt*, eski püskü, pırı pırtı (L.O.); *O.*, 28.
- Pirelenmek*, huysuzlanmak, vesveseye tutulmak (L.O.); *T.*, 61.
- Pişmiş aşa su katmak*, işi bozmak, *Y.D.*, 6.
- Rahat batmak*, rahatın farkında olmamak, *Y.D.*, 9.
- Rampa etmek*, yanaşmak sokulmak, *Az.*, 44.
- Sağ ayakkabı*, güvenilir adam, *Y.D.*, 13.
- Sağ kazık*, güvenilecek şey, *D.*, 30.
- Sakala güldürmek*, istihzâ (L.O.); *D.*, 50; *Ka.M.*, 49; *S.*, 13.
- Sakala karşı*, hakaret, istihzâ, *Y.D.*, 25; *S.*, 15.
- Sakala soğan doğramak*, istihzâ (L.O.); *Ka.M.*, 36.
- Sakaldan kesip bıyığa eklemek*, *Az.*, 65.
- Sakız çiğnetmek*, vird-i zebân, söyletmek, *Y.D.*, 36.
- Salâ okumak*, meydan okumak (L.O.); *Ad.*, 23.
- Sallamak*, temâyül etmek (L.O.); *T.A.*, 20; *S.*, 13.
- Sallamamak*, i'tinâ etmemek, iplememek (L.O.); *Az.*, 89.
- Sallapati*, mülâhazasız (L.O.); *S.*, 72, 98; *Y.D.*, 34, 56; *Ka.M.*, 37; *Az.*, 18.
- Saparta*, azar (L.O.); *D.*, 4.
- Sepette pamuk*, biriktirilmiş malûmat (L.O.); *Az.*, 66.
- Serpintiye uğramak*, zararını görmek, seyyi-esini çekmek (L.O.); *D.*, 50.
- Sırık hamalı*, ağır yük kaldırmağa teham-mülü olan, *İ.A.*, 46.
- Sille kaptırmak*, tokat atmak, *İ.A.*, 35.
- Söz ebeliği*, bilgiçlik (L.O.); *Ka.M.*, 36.
- Söz persengi*, mütemâdiyen tekrarlanan söz, *Az.*, 47.
- Sözü ballı*, *O.*, 46.
- Sulamak*, derhal edâ etmek, akçeyi say-mak (L.O.); *D.*, 38, 49.
- Suya sabuna dokunmak*, bir tarafa zarar vermek (L.O.); *Y.D.*, 21.
- Suyu saman altından yürütmek*, gizli, riyakâ-râne iş görmek (L.O.); *Y.D.*, 28.

- Şapa oturmak*, ıstırap (L.O.); S., 87.
Şaşkaloz, *şaşkoloz*, koskoca şaşkın (L.O.);
 Z.T., 6; T.A., 17; Ko.M., 20.
Şeytanın ard bacağı, çifteli muzir adam,
 hiylekâr (L.O.); Az., 83; İ.A., 54.
Şeytanın şerrine lâ'net, Y.D., 32.
Şom ağız, Y.D., 22.
- Tabanda diken acısı*, ıstırap, S., 78.
Tabanı kaldırmak, şitâb (L.O.); İ.A.
 46; D.K., 15.
Tabanı yere basmamak, çok sevinmek
 Y.D., 42.
Tasanın onbeşi, gam değil, Az., 66.
Taşa baş urmak, nedâmet (L.O.); Ka.
 M., 53.
Taş ağız, sert konuşan (L.O.); D., 20.
Taş atmak, seng-i melâmet (L.O.); O., 75.
Tav geçmek, fırsat kaçırmak (L.O.);
 O., 56.
Telleyip Pullamak, mutlakâ tezyin, med-
 hetmek, beğendirmek için bir ka-
 liba ifrağ etmek (L.O.); Az., 66.
Ters akıllı, S., 99.
Tezgâhlamak, hazırlamak, S., 125.
Tilkinin kuyruğu, hatıra getirilmesi müzir
 şey, Z.T., 13.
Tonuzun -kıçı, D.K., 12.
Tonuzun kuyruğu, Z.T., 13.
Topuğa çıkmak, birşeyin son hadde var-
 ması, T., 25; Ad., 21.
Tutarağa uğramak, hiddetlenmek, parla-
 mak, Az., 37.
Tuzağa tutulmak, aldanmak, D., 33.
- Ur abalya*, Y.D., 25.
Uyur yılının kuyruğuna basmak, hiddetlen-
 dirmek (L.O.); Y.D., 16.
Uyuz eşek destanı, Y.D., 5.
- Var kuvveti bazuya almak*, gayret etmek,
 Ad., 23.
- Yakayı ele vermek*, tutulmak, kaçamamak,
 Y.D., 37.
- Yakayı komak*, serbest, rahat bırakmak,
 S., 83.
Yamanmak, yapışmak, yanaşmak (L.O.);
 Y.D., 55.
Yan çizmek, sivişmek, savuşmak (L.O.);
 Az., 33.
Yatın kıcın yanaşmak, mu'terizâne (L.O.);
 Az., 25.
Yediği nâneyi kokutmak, Y.D., 25.
Yelkenleri indirmek, söndürmek, teskin,
 İ.A., 43.
Yel yeşer gitmek, acele (L.O.); O., 5.
Yemleme, S., 76.
Yeşillenmek, yumuşak muamele, mülâ'abe
 (L.O.); Y.D., 5.
Yıklmak, git buradan, yürü denilmek
 (L.O.); Az., 55.
Yokladığı çakmaktaşı çıkmak, Y.D., 9.
Yumurtlamak, münâsebetsiz söylemek (L.
 O.); O., 12, 25.
Yuva yapmak, mekân ittihaz etmek
 (L.O.); Az., 12.
Yüreği yağ bağlamak, pek gâilesiz ve
 içi rahat olmak, O., 81.
Yüreği yufka, rikkatli (L.O.); Ka.M., 71.
Yürekli, canı pek (L.O.); O., 31.
Yüz akı, namus (L.O.); Z.N., 51.
Yüz değiştirmek, yüz çevirmek, terk,
 D., 18.
Yüze çıkmak, terk, ferâgat (L.O.); O.,
 34.
Yüz sallamak, O., 23.
Yüzünü güldürmek, Az., 10.
- Zartabos*, *zartoloz*, *zırtabos*, zırlayıcı (L.
 O.); İ.A., 31; T.A., 17; D.C. 10.
Zibidi, yırtık-pırtık kıyafet, miskin, belâ
 (L.O.); Az., 55.
Zinciri sürüme, Y.D., 62.
Zokayı yutmak, kapılmak (L.O.); S., 75.
Zora bindirirmek, müşkilât çıkarmak,
 Z. N., 52.

Tiyatrolarında yalnız çağdaşlarına değil, kendinden sonrakilere göre de çok sâde bir dil kullanan Vefik Paşa'nın, terkedilen veya yazı dilinde bulunmayıp halk arasında yaşayan kelimelere yer vermesine rağmen ifadesi sun'î değil, çok tabîîdir; esâsen hünerini de bu husus teşkil eder. Yukarıdaki lûgatçelerde görüldüğü gibi bol bol rastladığımız atasözleri ise, bu eserlere bir hikemîlik, fikir kuvveti kazandırıyor. Halk mecazları, *Tulûat*'ta olduğu gibi mizah unsurunu, mâna inceliğini kuvvetlendirmektedir.

D. Telemak Tercemesi ve Başka Eserleri

1879 - 1882 arasında Molière'den terceme ve adapte onaltı eser neşreden Vefik Paşa için Bursa Valiliği'nde geçen üç-dört yıl, çok verimlidir; tiyatro edebiyatımızı zenginleştirmekle kalmamış, sahne hayatımızı da canlandırmıştır. Yine Bursa'da iken tiyatrodan başka bir de hikemî romanı, Fénelon'un *Télémaque*'ını dilimize çevirmiş bulunuyor.

Fénelon'un, xvii. asır Fransa'sı için yeni, cür'etkârane, fakat ara - sıra hayallere dayanan, terbiyeye, ahlâka, felsefe ve siyasiyata âit fikirlerini içine alan *Adventure de Télémaque*'ı romandan çok terbiyevî bir eserdir; dünya çapında meşhur, her dile terceme edilen bu eserin, Vefik Paşa'nın hususî kütüphanesinde, 1662 - 1829 arasında neşredilen Fransızca beş tab'ı ve 1800'de Londra'da basılan İngilizce tercemesi vardır⁴⁶. 1862'de Yusuf Kâmil Paşa tarafından dilimize çevrilen ve Türk edebiyatının ilk romanı sayılan *Télémaque*'in⁴⁷,

⁴⁶ *Ahmed Vefik Paşa Merhumun Kütüphanesi Defteri*, İst., 1893, nu. 2261-65, 3451.

⁴⁷ Birinci basım, Tab'hâne-i âmire, Safer, 1279/Temmuz-Ağustos, 1862; ikinci basım, Tasvir-i efkâr Matbaası, Şa'ban, 1279/1863. İkinci basımı münâsebetiyle Şinasî'nin, eserin gördüğü rağbete dâir bir yazısı *Tasvir-i efkâr*'da neşredilmiştir (Nu. 8, 2 Ramazan, 1279-21 Şubat, 1863). Hâmid, 19 Şubat, 1875 tarihli ve Namık Kemal, 3 Mart, 1875 tarihli buna cevabî mektubunda bu tercemenin ifade ağırlığına işaretlerle, istihza maksadıyla o tarz bâzı cümleler yazmışlardır (Mektup metinleri için bk., F. A. Tansel, *Hususî Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara, 1949, s. 15 v. d.; Midhat Cemal Kuntay, Namık Kemal, İst. Millî Eğitim Basımevi, 1949, c. 11., s. 630, klişesi, 671 v. d.). Nâcî de, eserin ifade ağırlığı, cümlelerin sabırla ta'kidedilemeyecek derecede uzunluğu aleyhindedir (*Mekteb-i Sultanî Derslerinden, Mecmua-i muallim*, nu. 19-20, 3 ve 10 Şubat, 1303 - 22 Şubat, 1888).

Said Paşa, "Edebiyat-ı cedide ki edebiyat-ı sahihadr, Kâmil Paşa onu ilti-

Vefik Paşa tarafından tercemesi 1880'de neşrolunmuştur. *Mukaddime*'de, Avrupa'da hikâye nevi'nin gördüğü rağbet, her sene beş-altıyüz yeni eserden başka, binbeşyüz kadarının da yeniden basıldığı, muhtelif nevi'deki roman ve hikâyelerin ahlâk ve âdetler, uzak ve bilinmeyen yerler, yeni keşifler v.b. hakkında tafsilâtı içine aldığından okuyanların fikirce inkişafına yaradığı üzerinde duruyor; "tasarrufât ve terakkiyât-ı mülkiyye ve tehzib-i ahlâka dair,, te'sirli nasihatları muhtevî *Télémaque*'ın, "lezzeti anlaşılacak derecede kelime kelime, gâyet açık ve müzeyyen sûrette yapılmış bir sahih tercemesini" hazırladığını kaydeden Vefik Paşa, mütâleasına rağbet edenler bir yeni zeminde kitâbet öğrenip, Türkçe'nin vüs'atini anlarlar" diyor. *Binbir Gece, Humâyun-nâme, Gil Blas*⁴⁸, *Candide, Paul et Virginie, Héloïse, Corinne, Mauprat, Robinson, Tom Jones, Triram Shandy, Gulliver, Roderich Random, Guy Mannering, Le Dernier des Mohichans, Werther, Don Quixote, Decameron* gibi eserlerin aynıyle tercemelerinin yeni tarz eserler olup, Osmanlıca'ya lezzet verdiğini ileri sürer.

Telemak Tercemesi'nde ifâde *Mukaddime*'de işaret olunduğu gibi san'atlıdır; yabancı kelime ve terkiplerin bol bol yer alması bakımından Molière tercemelerinden ayrılır; fakat cümleler muğlak ve seci'li değildir. Fikirler san'at kaygusu ile kuvvetini kaybetmemiş, açık sûrette ifâde olunmuştur⁴⁹.

zâm etse idi, ebnâ-yi vatana pek kıymetli hâtîrât-ı edebiye bırakabilirdi; zira kendisi bir hazine-i lâ-tufnâ-yi edeb idi. Öyle hâtîrât terkeylese idi, *Telemak* tercemesinin isnâd ettiği * *Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş* * tenbihini ifâ etmiş olurdu; lâkin müdâhaneyi hakikate tercih eylemiş, bu ise ifâzâtuna mâni' olmuştur" cümleleriyle, Kâmil Paşa'nın ifadesinin ağır ve san'atlı oluşunu tenkid etmiştir (*Gazeteci Lisânı, Sabah Matbaası, 1327, s. 64*).

⁴⁸ Garb edebiyatına âit bu ve müteâkip eserlerin muharrirleri sırasıyla Le Sage, Voltaire, Bernardin de Saint-Pierre, J. J. Rousseau, Madame de Staël, George Sand, Daniel Defoe, Fielding, Sterne, Swift, Smollet, Walter Scott, Cooper, Goethe, Cervantes, Boccaccio'dur.

⁴⁹ Kemal Paşazâde Sa'id Bey, 19 Rebi' 11., 1297 (31 Mart, 1880) tarihli bir mektubunda, *Hüdâvendigâr* gazetesinde gördüğü tefrikaya dayanarak, Kâmil Paşa tercemesinin bunun yanında, "tahkikat-nâme-i Flâtun mertebesinde" olduğunu yazar (İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-ı a'zamlar, c. x., s. 702*). Nâci, *comme un grand chên*'i, K. Paşa'nın *servden vâlâ kadd-i bâlâ*, V. Paşa'nın *ulu meşe ağacı* tarzında tercemesine işaretlerle, ilkinde *kadd-i bâlâ* terkinin lüzumsuzluğunu, ikincinin gülünçlüğünü kaydeder; bu münâsebetle, *Ey mēşe boylü sevgilim mısra'ı* ile başlayan mizahî bir şiir de yazmıştır (*Mehmed Muzaffer Mecmuası, İst., Şirket-i Mürettibiye Matbaası,*

Vefik Paşa'nın buraya kadar bahsettiğimiz eserlerinden başka Victor Hugo ve Shiller'in mühim eserlerini dilimize çevirdiği, *Gülistan*'ın (1286 / 1869-70), Vasilâki Efendi'nin, Lucianus'un *Les Parasites*'inden terceme ettiği *Dalkavuk - nâme*'nin (1286), Belin ile beraber 'Alî - Şîr Nevâ'i'nin *Mahbubü'l-kulûb*'unun neşrine yardım ettiği kaydedilmektedir⁵⁰. Meclis-i vâlâ a'zalığı sırasında, Şeyhü'l- İslâm Sa'deddin Efendi'nin *Hoca Tarihi* diye meşhur *Tâcü't - tevârih*'ini de bastırmıştır⁵¹ (1863). Viyana'da 1873'de açılan milletler - arası sergide

1306, s. 64). "Dünyada bu iki terceme kadar birbirine zıd iki şey gösterilemez" fikrinde olan S. Nazif, Ziya Paşa'nın da bir *Telemak Tercemesi* bulunduğu rivayetinden bahseder (Hâmid, *Mektuplar*, İst., Matbaa-i âmire, 1334, c. 1., s. 153, not). *Mahfil* mecmuasında (*Yeni Telemak Tercemesi*, c. 11., nu. 19-21, s. 123, 147, 163) tercemenin sadeliğine örnek verme maksadı ile parçalar neşredilmiştir. "Yusuf Kâmil Paşa'nın âdeta *Şefik-nâme* tercemesini taklid ederek vücûde getirdiği *Telemak Tercemesi*, ki bir vakitler hattâ mekteplerde parça parça ezberletilerek, sanki lisan öğretmek için o ağıdalı ifâdesiyle tâze beyinlere yapıştırılırdı; terceme usûlünün en merdud nümünelerinden birini teşkil eder. Buna mukâbil Ahmed Vefik Paşa'nın yine o eserden yaptığı aynen tercemede bile, bu tefsir ve tazvih maksadıyla yapılmış ilâvelere tesadûf olunuyor" diyen Halid Ziya, V. Paşa'nın eserinden bu hususta misal vermiştir (*San'ata Dair*, Hilmi Kitabevi, 1938, c. 1., s. 45). Vefik Paşa'nın *Telemak Tercemesi*, 1880'de *Hüdavendigâr* gazetesinde tefrikadan sonra, kitap hâlinde basılmıştır (Tab'-ı sâni, Matbaa-i Hüdavendigâr, 1298; üçüncü tabı, İst., Civelekyan Matbaası, 1302). Bu neşirlerde mütercim adı yoktur.

Prof. Mehmed Kaplan, *Tanzir-i Telemak* adlı makalesinde Üniversite Kütüphânesi yazmaları arasında rastladığı bu eserin müellifi bilinmediğini kaydediyor (*Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 111., nu. 102, 3 Kasım, 1949). Bu, İ. M. K. İnal'ın, "Sarıyarlı Sâdik Efendi'nin, Kâmil Paşa'nın *Telemak Tercemesi*'ne nazire yazdığı muhibleri tarafından söylenmiş ise de, bir yerde tesadûf edilmemiştir" dediği eser olabilir (*Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 703).

⁵⁰ Bu hususta önce *Grande Encyclopédie* ve *Journal Asiatique*'de bilgi verilmiş, ilkinden vefatı münâsebetiyle *Servet-i fûnun*'da neşrolunan makalede faydalanılmıştır (Nu. 3, 28 Mart, 1307). Bursalı Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nden başlayarak (İst., Matbaa-i âmire, 1343, c. 111., s. 160 v. d.), F. Giese'nin *The Encyclopaedia of İslâm*'daki *Ahmed Vefik Pasha* maddesinden sonra, *İnönü ve İslâm Ansiklopedisi*'nde, İbrahim Alâeddin'in *Türk Meşhurları*'nda, *Aylık Ansiklopedi*'de (Nu. 24, Nisan, 1946) ve hakında yazılan eserlerde bu malûmat tekrarlanmıştır.

⁵¹ Eserde, bu hususta bir kayid yoktur; cild 1.'in (Matbaa-i âmire, 1279), Maârif Nâzırı Nevres Paşa'nın nezâretinde basıldığı yazılıdır. 20 Mart, 1863 (27 Ramazan, 1279) tarihli arz tezkiresinde eseri, Vefik Paşa'nın tab' ve temsil ettirdiği bildiriliyor (*Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 704). Sa'id Paşa da bu eserin Vefik Paşa'nın himmeti, Maârif Nâzırı iken matbaaya nezâret eden Edhem Paşa'nın dikkati ile i'tinalı sûrette tab'ından bahseder (*Gazeteci Lisani*, İst., Sabah Matbaası, 1327, s. 85).

teşhir olunmak üzere *Usûl-i mi'mârî-i Osmânî* adlı ve üç lisanda bastırılan eserin Türkçe metnini Edhem Paşa ile Vefik Paşa yazmışlardır⁵². Bunlardan başka Viktor Hugo'dan *Hernani*'yi, Le Sage'dan *Gil Blas Santillani'nin Sergüzeşti*'ni terceme⁵³ ve Molière'in *L'Amour Peintre, Le Bourgeois Gentilhomme* adlı eserlerini *Aşk-ı musavver* ve *Pırıncı Kibar* adı ile terceme ettiği de söylenmektedir⁵⁴. Vefik Paşa'nın, 1864'de Anadolu Sağ Kol Müfettişliği'nden azlinden sonra vaktini boş geçirmeyip, Küre-i arz ile, Afrika, Asya, Avrupa, Şimâlî ve Cenûbî Amerika kıt'alarının haritalarını tanzim ettiğini, yer adlarını Türkçe olarak yazdığını, bunları bi'zzat görenlerin ifâdesinden öğreniyoruz⁵⁵.

⁵² *Son Sadr-ı a'zamlar*, c. x., s. 705. *Usûl-i mi'mârî-i Osmânî*'de, Nâfi'a Nâzırı İbrahim Edhem Paşa'nın riyâsetinde tanzim edilen bu eserin Marie de Launay tarafından metni, Montani, Boghoz Chachain ve Maillard tarafından tersim olunarak neşredildiği kaydedilmektedir (İst., 1873).

⁵³ Mustafa Nihad Özön, *Savruk*'un son forması olarak yanlışlıkla *Hernani* tercemesinin cildlenmesine dayanarak, bunun Vefik Paşa'ya âit olduğu hükmüne varmıştır (Zeki Pâkalın, *Ahmed Vefik Paşa*, 1942, s. 245; *Ernani*, *Kalem mec.*, 17 Birincikânun, 1941). M. Nihad Özön, *Zorâkt Tabib'e* yazdığı mukadimede de, Vefik Paşa'nın tab' edilen eserleri arasında bundan başka *Gil Blas Santillani'nin Sergüzeşti*'ni (İst., 1303/1886), *Arslan Avcıları-yahut-Hak Yerini Bulur* adlı bir komediyi (1886) de kaydetmektedir (İst., Kanaat Kitabevi, 1940, s. 23, 24). *Gil Blas*'ın Vefik Paşa'ya âit olduğu, vefatı münâsebetiyle *Servet-i fûnun*'da çıkan makalede de zikredilmiştir (Nu. 3, 28 Mart, 1307).

⁵⁴ *Dudu Kuşları* ve *Savruk*'ta bu eserlerin neşredileceği ilân olunduğu bildiriyor (*Savruk*, İst., Kanaat Kitabevi, 1933, M. Nihad Özön, *Önsöz*, s. 6).

⁵⁵ *Mecmua-i Maârif*, 12 Cemâda 11., 1285, nu. 150; Zeki Pâkalın, *Ayn. esr.*, s. 221.

